

PALVELUT NUORIA VARTEN VAI NUORTEN PAKOTTAMINEN MUOTTIIN? KIRJALLISUUSKATSAUS PÄIHDE- JA MIELENTERVEYSONGELMISTA KÄRSIVIEN NUORTEN ASEMASTA RAKENTEISSA

Minna Heimola
Lopputyö
Sosiaalityö
Rakenteellisen sosiaalityön
erikoistumiskoulutus
Jyväskylän yliopisto
Syksy 2024

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

Tiedekunta Humanistis-yhteiskuntatieteellinen	Laitos Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos
Tekijä Minna Heimola	
Työn nimi Palvelut nuoria varten vai nuorten pakottaminen muottiin? Kirjallisuuskatsaus päihde- ja mielenterveysongelmista kärsivien nuorten asemasta rakenteissa	
Oppiaine Sosiaalityö, erikoissosiaalityöntekijän koulutus	Työn tyyppi Rakenteellisen sosiaalityön erikoisalan lopputyö
Aika Syyskuu 2024	Sivumäärä 52
Ohjaaja Johanna Kiili	
Tiivistelmä Lopputyöni aiheena ovat sosiaalityöjärjestelmän rakenteelliset ongelmat päihde- ja/tai mielenterveysongelmista kärsivien 18-24-vuotiaiden nuorten aikuisten kohdalla. Keskeisin tutkimuskysymykseni on tarkastella sitä, ovatko päihde- ja mielenterveysongelmista kärsiville nuorille tarjolla olevat etuudet ja palvelut nuorten elämäntilanteen kannalta mielekkäitä ja heidän tarpeisiinsa vastaavia, vai pyrkiikö etuusjärjestelmä toimimaan vain omilla ehdoillaan, yksilöllisiä tilanteita huomioimatta? Lopputyö on tehty kirjallisuuskatsauksena, jonka lähteenä on artikkelihauasta valikoituja raportteja ja katsauksia, joissa nuorten tilannetta lähestytään etuus- ja palvelujärjestelmän näkökulmasta. Nuoriin kohdistuu etuusjärjestelmässä erityisiä vaatimuksia ja sanktioita, kuten työttömyysetuuden rajaaminen ja opintoihin hakemispakko. Suomessa on paljon nuoria, joiden kohdalla monenlaiset haasteet kasaantuvat. Näiden heikoimmassa asemassa olevien nuorten kohdalla täysipäiväinen opiskelu ei ole realistista, ja hakuvelvoite johtaa joko työttömyysetuuksien ulkopuolelle jäämiseen, mikäli opintoihin ei haeta, tai opintoihin hakiessa usein keskeytyksiin, tukipalveluiden suureen tarpeeseen ja lopulta epäonnistumisen kokemuksiin, jotka jo itsessään voivat haitata myöhempää opiskelua. Työttömyysetuuksien ulkopuolelle jääminen sysää nuoret perustoimeentulotuen varaan, mikä passivoi ja toisaalta voi johtaa myös perusosan leikkaamiseen, mikäli toimintakyky ei mahdollista opiskelua tai edes te-palveluissa asiointia. Lapsena kodin ulkopuolelle sijoitettujen nuorten asema on erityisen heikko ja riskit kasautuvat tietyille joukkoille. Perustoimeentulotuen varassa oleminen muodostuu helposti pitkäaikaiseksi niille nuorille, jotka eivät ole oikeutettuja työttömyysetuuteen hakuvelvoitteen laiminlyömisestä tai te-palveluiden kanssa asiointiin liittyvien vaikeuksien vuoksi. Myös mielenterveyspalveluissa asiointi saattaa vaatia kohtuullista toimintakykyä, mikä vaikeuttaa nuorten pääsemiseen sairaus- ja psykososiaalisten toimintakäytön piiriin. Usein psykososiaaliset toimintakäytön rajoitteet olivat fyysisiä hankalampia palveluiden saamisen ja koordinoinnin kannalta. Nykyisellään palvelujärjestelmä ei palvele parhaalla mahdollisella tavalla näitä erityisen tuen tarpeessa olevia nuoria, vaan he hyötyisivät laajemmin saatavista matalan kynnyksen palveluista ja joustavammasta etuusjärjestelmästä.	
Asiasanat Rakenteellinen sosiaalityö, etuusjärjestelmä, nuoret, syrjäytyminen, päihteet, mielenterveys	
Säilytyspaikka	
Muita tietoja	

Sisällysluettelo

1	JOHDANTO	1
2	NUORTEN AIKUISTEN PÄIHDE- JA MIELENTERVEYSPALVELUT SEKÄ ETUUSJÄRJESTELMÄ	4
3	RAKENTEELLINEN SOSIAALITYÖ	8
4	KIRJALLISUUSKATSAUKSEN TAVOITTEET JA TOTEUTUS.....	11
5	TULOKSET	14
5.1	Opintoihinhakemispakko ja työttömyysetuuksien rajaaminen	14
5.1.1	Nuorten erityisasema.....	14
5.1.2	Hakuvelvoite TE-palveluiden ja oppilaitosten näkökulmasta	17
5.1.3	Nuorten näkemykset ja hakemattomuuden sekä keskeytysten taustat	19
5.2	Riippuvuus perustoimeentulotuesta ja sen leikkaaminen.....	24
5.2.1	Nuoret toimeentulotuen saajina.....	24
5.2.2	Nuoret Kelan asiakkaina ja perustoimeentulotuen leikkaukset.....	28
5.3	Sairausetuuksien saamisen ongelmat	34
5.3.1	Nuorten lisääntyvät mielenterveysongelmat.....	34
5.3.2	Nuoret palveluiden ulkopuolella.....	35
5.3.3	Riskiryhmät ja ylisukupolvinen syrjäytyminen.....	38
5.4	Sosiaalityön rooli neet-nuorten palveluvalikossa	42
5.4.1	Lastensuojelun ja jälkihuollon nuoret	43
5.4.2	Sosiaalityö ja muut nuorten palvelut.....	44
6	YHTEENVETO JA POHDINTA.....	46
	LÄHTEET	50
	Kirjallisuuskatsauksessa käytetyt lähteet	50
	Muut lähteet	51

1 JOHDANTO

Lopputyöni aiheena ovat sosiaalietuusjärjestelmän rakenteelliset ongelmat päihde- ja/tai mielenterveysongelmista kärsivien 18-24-vuotiaiden nuorten aikuisten kohdalla. Keskeisin tutkimuskysymykseni on tarkastella sitä, ovatko päihde- ja mielenterveysongelmista kärsiville nuorille tarjolla olevat etuudet ja palvelut nuorten elämäntilanteen kannalta mielekkäitä ja heidän tarpeisiinsa vastaavia, vai pyrkiikö etuusjärjestelmä toimimaan vain omilla ehdoillaan, yksilöllisiä tilanteita huomioimatta? Aihe on juuri nyt erityisen ajankohtainen, kun Petteri Orpon hallitus leikkaa etuuksia ja heikentää entisestään etenkin työttömien nuorten sosioekonomista asemaa, kuten Kelan selvityksessä on todettu (Kela 2024).

Kiinnostus aiheeseen on kuitenkin noussut myös omasta työhistoriastani. Melkein koko sosiaalityön työurani olen työskennellyt päihde- ja mielenterveysongelmista kärsivien henkilöiden kanssa; tällöinkin pääpaino on ollut nimenomaan nuorissa, sillä asiakaskunta kahdessa pitkäaikaisimmassa psykiatrian työpaikassani, HUSin päihdepsykiatrialla sekä Laakson psykiatrian poliklinikan avokuntoutustyöryhmässä, koostui pääasiassa nuorista, alle 30-vuotiaista.

Siirryttyäni keväällä 2022 psykiatrian toimintaympäristöstä lastensuojelun jälkihuoltoon tuli luontevaksi keskittyä nimenomaan jälkihuoltoikäisiin, ei kuitenkaan pelkästään jälkihuollon asiakkaisiin, vaan kaikkiin psyykkisesti ja/tai päihteillä oireileviin nuoriin. Rajaaminen alle 25-vuotiaisiin ei kuitenkaan johtunut vain työstäni lastensuojelun jälkihuollossa, vaan ennen kaikkea etuuslainsäädännöstä: alle 25-vuotiaat on myös etuusjärjestelmässä erotettu vanhemmista nuorista aikuisista asettamalla heille koulutukseenhakuvelvoite ja rajaamalla heidän mahdollisuuksiaan

saada työttömyysetuuksia, mikäli heillä ei ole ammatillista tai korkeakoulututkintoa (Työttömyysturvalaki 30.12.2002/1290 § 13).

Näiden rajoitteiden tarkoitus on hyvä – nuorten ohjaaminen opiskelemaan, sillä työllistyminen ilman tutkintoa on hankalaa. Työn ja koulutuksen ulkopuolella olevissa nuorissa kuitenkin korostuu niiden nuorten osuus, joilla on toimintakykyä heikentäviä päihde- tai mielenterveysongelmia ja joiden kohdalla hakuvelvoite ei välttämättä ole tarkoituksenomainen.

Työni kytkeytyy rakenteelliseen sosiaalityöhön sekä kysymyksenasettelujen taustalla olevan tiedontuotannon että muutokseen tähtäävän orientaation kautta. Vaikka lopputyöni on kirjallisuuskatsaus, taustalla on ollut kysymyksenasettelua ohjaamassa käytännön työssä saatu tieto, sekä asiakkaiden kokemukset että omat havainnot (vrt. Liukko ym. 2022, 9). Kysymyksenasettelua ohjaa rakenteellisen sosiaalityön periaatteiden mukaisesti siis asiakastyöhön perustuva tiedontuotanto asiakkaiden tilanteiden yhteiskunnallisista yhteyksistä; loppukappaleessa päästään myös toimenpide-ehdotuksiin (Juurikkala 2022, 20). Käytännön työssä saatu kokemus on myötävaikuttanut ajatukseen siitä, että vaikka yksilöiden auttaminen on sinänsä tärkeää, se ei riitä poistamaan ongelmia siltä osin, kun ne johtuvat nimenomaan rakenteista (Kivipelto 2022, 13). Tämä rakenteiden tarkastelu vaatii nimenomaan sellaista tarkastelua, jossa huomio suunnataan ”isompiin kokemuksiin ja haluttuun lopputulokseen”. Tavoitteena on heikommassa asemassa olevan ihmisryhmän, mielenterveys- ja päihdeongelmaiset nuoret, puolustaminen, jotta he saisivat peruselannon ja heille parhaiten sopivat palvelut. (Juurikkala 2022, 23-24.) Tämä tukisi heidän kiinnittymistään yhteiskuntaan.

Tässä lopputyössä tarkastelen tätä nuorten päihde- ja mielenterveysongelmaisten asiakkaiden asemaa sosiaaliturvajärjestelmässä kirjallisuuskatsauksen keinoin. Etsimäni lähteet (lähteistä lisää tuonnempana) tarkastelevat näiden nuorten asemaa monesta eri näkökulmasta: Kelan etuusaineistojen näkökulmasta, sosiaalialan ammattihenkilöiden ja muiden nuorten parissa työskentelevien ammattilaisten haastattelujen kautta, sekä nuorten, etenkin kodin ulkopuolelle sijoitettujen, omasta näkökulmasta. Tarkoitukseni on tuoda

esiin nykyisen järjestelmän puutteita, tuoda tietoa näistä myös laajemmalle yleisölle, ja pidemmällä tähtäimellä vaikuttaa sen kehittämiseen. Tämä on juuri nyt erityisen tärkeää, kun työvoiman ulkopuolella olevien nuorten asema heikkenee entisestään (Kela 2024).

2 NUORTEN AIKUISTEN PÄIHDE- JA MIELENTERVEYSPALVELUT SEKÄ ETUUSJÄRJESTELMÄ

Työpaikoillani psykiatrian poliklinikalla ja päihdepoliklinikalla olen havainnut paljon rakenteellisia epäkohtia myös niiden nuorten kohdalla, jotka jo ovat hoidon piirissä. Haetut sairausetuudet (sairauspäiväraha, kuntoutustuki ja työkyvyttömyyseläke) hylätään usein Kelassa ja työeläkelaitoksissa, vaikka lääkärin mielestä potilas olisi työkyvytön. Päihdehäiriö leimataan usein itseaiheutetuksi sairaudeksi, ja mahdollisia muita diagnooseja pidetään usein lähtökohtaisesti päihteiden käytöstä johtuvina. Aiemmassa työssäni mielialahäiriöpoliklinikalla olen huomannut, että mielialahäiriöitä ei myöskään pidetä aina riittävänä syynä sairausetuuteen, vaikka monilla potilailla on mielialahäiriödiagnoosin (esim. masennus) lisäksi myös muita diagnooseja, esimerkiksi ADHD ja erilaiset persoonallisuushäiriöt, jotka yhdistelmänä vaikuttavat heidän toimintakykyynsä merkittävästi.

Päihde- ja psykiatrian hoitopaikat ovat säännöllisesti aliresursoituja suhteessa potilas- ja lähetemääriin, ja lähetteiden määrä nousee jatkuvasti, vaikka lääkärin, hoitajien ja erityistyöntekijöiden määrä ei nouse. Tilanne on entisestään heikentynyt viime vuosina, kun koronapandemiaan liittyvät seikat ovat lisänneet psyykkistä sairastuvuutta (esim. Repo & Arjoranta 2024). Pahimpina pandemian aikoina myös päihde- ja mielenterveyshoidosta on rekrytoitu ja siirretty henkilökuntaa koronaan liittyviin tehtäviin (tartunnan jäljitys, rokotukset, perustetut tilapäissairaalat), mikä on

aiheuttanut hoitovelkaa. Terveysthuollon kriisi on vaikeuttanut hoitovelan purkamista. Lisäksi psykiatrian erikoislääkäreistä erityisesti on ollut jatkuvasti pulaa (esim. Junttila ym. 2024), ja vakanssit ovat usein tyhjiillään tai täytetty vain osa-aikaisella työntekijällä.

Vain kaikkein vaikeimmin sairastuneita psykoosipotilaita pidetään avohoidon piirissä, vaikka he eivät tulisikaan sovituille käynneille; mielialahäiriöitä, päihdehäiriöitä ja neuropsykiatrisia häiriöitä sairastavat potilaat kirjataan nopeasti ulos hoidosta, mikäli he eivät (usein nimenomaan sairauden vuoksi) kykene sitoutumaan sovittuihin hoitokäynteihin tai poissaoloja tulee paljon. Myös uusien läheteiden suuri määrä pakottaa uloskirjaamiseen. Psykiatria erityisesti kärsii resurssipulasta (Mieli ry. 2024). Mahdollisuus saada sairauteen liittyvää etuutta on siis sidottu hoitopaikkaan ja hoitopaikan lääkäriresurssiin, sillä etuuksien hakeminen edellyttää aina nimenomaan potilaan tilanteeseen huolella perehtyneen lääkärin lausuntoa (Repo & Arjoranta 2024).

Myös kuntoutuspalvelut ja niiden kautta saatava kuntoutusetuus eivät useinkaan tule kyseeseen näiden nuorten kohdalla. Työeläkelaitosten kuntoutuspalvelut edellyttävät usein verrattain hyvää toimintakykyä, jossa kuntoutuja kykenee vähintään puolipäiväisesti osallistumaan esimerkiksi työkokeiluun tai muuhun ammatilliseen kuntoutukseen. Tämä edellyttää luonnollisesti päihteettömyyttä ja usein myös sosiaalisia taitoja ja voimia ryhmässä toimimiseen. Ammatillinen kuntoutus voi tarjota myös lähes täysipäiväistä opiskelua, joka myöskään ei ole kaikkien kohdalla realistista, vaikka toimintakykyä jonkin verran olisikin. Kuntoutujia ohjataan tällöin te-palveluihin, mutta kaikkein heikoimmassa voinnissa olevat henkilöt eivät välttämättä kykene asioimaan te-toimistonkaan kanssa, sillä he eivät välttämättä kykene reagoimaan työnhakuvelvoitteisiin tai tekemään muita heille määrättyjä tehtäviä määräaikojen puitteissa, tai kykene sitoutumaan myöskään työvoimaviranomaisten tapaamisiin. (THL 2023.)

Nuorten osalta keskeisiä etuuksia ovat opintoetuudet (jotka koostuvat opintotuesta ja opintolainan valtiontakauksesta), työttömyysetuudet, toimeentulotuki ja nuorten kuntoutusraha sekä asumistuki. Lisäksi vanhempainetuudet, sairauspäivä-

raha ja työkyvyttömyyseläke voivat tulla kysymykseen niihin liittyvin ehdoin. Nuorten alle 25-vuotiaiden työttömyysetuuden saanti on rajoitetumpaa kuin muiden: sen lisäksi, että nuorten tulee – kuten muidenkin työttömyysetuuden hakijoiden – olla työmarkkinoiden käytettävissä, työkykyinen ja haettava kokoaikatyötä, nuorten tulee myös hakea koulutuksiin hakuvelvoitteen mukaisesti, tai hän menettää oikeutensa työttömyysetuuteen. (Haikkola ym. 2022, 13-14.) Tämä ei useinkaan ole realistista päihde- ja mielenterveysongelmaisten nuorten kanssa, eikä koulun ja yhteiskunnan kannalta ole tarkoituksenmukaista, että koulutuksiin hakevat henkilöt, jotka eivät tosiasiallisesti kykene suorittamaan opintoja akuutin mielenterveys- tai päihdeongelman vuoksi.

Nuoria koskeva etuusjärjestelmä on lisäksi monimutkainen ja jakautuu eri etuuksien varaan, eikä sen keskellä navigoiminen ole helppoa, mikäli toimintakyky on heikko. Se ei myöskään kannusta kokeilemaan työntekoa tai opiskelua, sillä keikkatyö tai epäonnistunut opiskelu saattaa sotkea toimeentulon. Esimerkiksi Heikko Hiilamo ym. toteavat selvityksessään: ”Erityisesti ilman perusasteen jälkeistä tutkintoa olevilla nuorilla työttömyys, köyhyys ja kuntoutuksen tarve ovat päällekkäisiä ja sisäkkäisiä sosiaalisia riskejä. Sosiaalisen investointien näkökulmasta sosiaaliturvajärjestelmän tulisi kannustaa nuoria, erityisesti vähän koulutettuja nuoria, jatkamaan opintojaan tai muuten investoimaan inhimilliseen pääomaansa. Nykyjärjestelmässä on merkittäviä ongelmia nuorten kannustamisessa opiskeluun ja työhön.” (Hiilamo ym. 2017, 13).

Nuorille on suunnattu hakuvelvoitteen lisäksi myös muita erityisiä työllisyyspalveluita ja työvoimapoliittisia toimenpiteitä. Yksi näistä on nuorisotakuu, joka velvoittaa TE-palvelut tarjoamaan alle 25-vuotiaille työllistymistä edistävää palvelua tai toimenpidettä kolmen kuukauden sisällä työttömäksi ilmoittautumisesta. Nuorten työvoimapalveluita on tarjottu TE-toimistojen lisäksi Ohjaamoissa; vuoden 2021 kuntakokeiluissa nuorten palvelut siirrettiin kuntien vastuulle kuntakokeilun ajaksi eli 30.6.2023 asti. (Haikkola ym. 2022, 16.) Jatkossa koko te-palvelujärjestelmään on tulossa muutoksia.

Nuoria, jotka eivät ole suorittaneet ammatillista tutkintoa, koskee lisäksi vielä työttömyysetuuden suhteen 21 viikon odotusaika. Työttömyysturvalaissa todetaan seuraavasti:

“Työmarkkinatukea maksetaan 21 viikon odotusajan jälkeen. Odotusaika alkaa:

- 1) työttömäksi työnhakijaksi rekisteröitymisestä tai sitä myöhemmästä päätoimisten opintojen päättymisestä;
- 2) korvauksettoman määräajan päättymisestä;
- 3) työssäolovelvoitteen täyttymisestä;
- 4) siitä ajankohdasta lukien, jona henkilön oikeus työttömyysetuuteen palautuu 2 luvun 16 §:n 1 momentissa tarkoitetulla tavalla; tai
- 5) työllistymistä edistävän palvelun päättymisestä, jos henkilön oikeus työttömyysetuuteen palautuu 2 luvun 16 §:n 1 momentissa tarkoitetulla tavalla työllistymistä edistävän palvelun aikana.

Odotusaikaa ei aseteta, jos:

- 1) henkilö on suorittanut peruskoulun tai lukion jälkeisen tutkintoon johtavan, ammatillisia valmiuksia antavan koulutuksen. - - -” (Työttömyysturvalaki 30.12.2002/1290, luku 7, § 2.)

Laki koskee toki muitakin työmarkkinatukea saavia henkilöitä, mutta yli 25-vuotiaiden kohdalla on todennäköisempää, että työssäoloehto tai jokin muu lain poikkeus toteutuu heidän kohdallaan. Lisäksi heihin ei kohdistu hakuvelvoitetta. Nimenomaan alle 25-vuotiaiden nuorten kohdalla etuusjärjestelmä on poikkeuksellisen vaativa, jonka vuoksi mm. Hiilamo ym. ovat päätyneet ehdottamaan sen täysremonttia nuorten kohdalla ja nykyisten etuuksien korvaamista eräänlaisella nuorten perustulolla, “nuorten osallistumistulolla”, jota korotettaisiin aktiivisuuden mukaan (Hiilamo ym. 2017, 9). Tämän työn seuraavissa luvuissa puran itse lähteiden valossa tarkemmin näitä nykyisen järjestelmän ongelmia. Ensin tarkastelen kuitenkin rakenteellista sosi-aaliryöötä ja sen näkökulmia etuusjärjestelmän tarkasteluun.

3 RAKENTEELLINEN SOSIAALITYÖ

Tässä lopputyössä toiveeni on tuoda tätä edellä kuvattua ongelmakenttää laajempaan tietoisuuteen ja keskusteluun, jotta palvelujärjestelmän ongelmakohtia voisi analysoida ja muuttaa niin, että järjestelmä palvelisi jatkossa paremmin näitä nuoria. Opinnäytetyön tekeminen aiheesta on siis vain ensimmäinen askel prosessissa, tässä kohtaa tavoitteena on ensisijaisesti kerätä systemaattista tietoa ilmiöstä ja sen jälkeen tuoda ilmiötä julkiseen keskusteluun. Määritelmällisesti rakenteellisessa sosiaalityössä muodostetaan käytännön asiakastyöstä ja eri osapuolten asiantuntijuudesta nousevaa tietoa, jota voidaan hyödyntää esimerkiksi osallisuuden ja oikeudenmukaisuuden vahvistamisessa ja sosiaalipoliittisessa kehittämistyössä (Liukko ym. 2022, 9). Lähtökohta edustaa uudistavaa rakenteellista sosiaalityötä, joka keskittyy syrjäytävien rakenteiden tunnistamiseen ja korjaamiseen (Kivimäki 2022, 15).

Vaikka lopputyöni on kirjallisuuskatsaus, taustalla on ollut kysymyksenasettelua ohjaamassa myös käytännön työssä saatu tieto, sekä asiakkaiden kokemukset että omat havainnot (vrt. Eeva Liukko ym. 2022, 9). Kysymyksenasettelua ohjaa rakenteellisen sosiaalityön periaatteiden mukaisesti siis asiakastyöhön perustuva tiedontuotanto asiakkaiden tilanteiden yhteiskunnallisista yhteyksistä; loppukappaleessa päästään myös toimenpide-ehdotuksiin (Juurikkala 2022, 20). Käytännön työssä saatu kokemus on myötävaikuttanut ajatukseen siitä, että vaikka yksilöiden auttaminen on siinänsä tärkeää, se ei riitä poistamaan ongelmia siltä osin, kun ne johtuvat rakenteista

(Kivipelto 2022, 13). Tämä rakenteiden tarkastelu vaatii sellaista tarkastelua, jossa huomio suunnataan "isompiin kokemuksiin ja haluttuun lopputulokseen". Tavoitteena on nimenomaan heikommassa asemassa olevan ihmisryhmän, mielenterveys- ja päihdeongelmaiset nuoret, puolustaminen, jotta he saisivat peruselannon ja heille parhaiten sopivat palvelut. (Juurikkala 2022, 23-24.)

Työni tai pikemminkin sen pohjalta nousevan jatkotyöskentelyn tavoitteena on etuusjärjestelmän uudistaminen niin, että se palvelisi kohderyhmää paremmin ja joustavammin; Pohjola siteeratakseni, tavoitteena on "muutos ja siihen vaikuttaminen" (Pohjola ym. 2014, 282). Vaikka rakenteelliseen sosiaalityöhön liittyikin myös yksilön näkökulma ("ihminen tilanteessaan"), painopiste on niissä olosuhteissa, jotka etuusjärjestelmä rakenteena luo työ- ja opiskeluelämän ulkopuolella oleville nuorille. (Pohjola ym. 2014, 282-284.) Kyse on vaikuttamistyöstä, joka on mielestäni rakenteellisen sosiaalityön ydintä. Lähtökohtana on työn kohderyhmänä olevien nuorten oikeuksien ja etuusjärjestelmän oikeudenmukaisuuden edistäminen (vrt. Pohjola ym. 2014, 287). A priori -lähtökohtani on se, että etuusjärjestelmä ei nykyisellään edistä näiden nuorten oikeuksia parhaalla mahdollisella tavalla, sillä pitkäaikaista perustoimeentulotuen asiakkuutta voi pitää nuoria syrjäyttävänä. Kyse on toisin katsomisesta ja politiikasta (vrt. Pohjola ym. 2014, 287-288; Kivipelto 2022, 15): nykyisen etuusjärjestelmän kyseenalaistamisesta. Tavoitteena on vaikuttaa nimenomaan juurisyihin, eli etuus- ja palvelujärjestelmään (vrt. Kivipelto 2022, 16), joka tekee monista vajaakuntoisista nuorista väliinpuotoajia nykyisessä järjestelmässä.

Kyse on myös tietotyöstä, joka tässä yhteydessä tarkoittaa nimenomaan nykyisen järjestelmän ongelmakohtien ja puutteiden esiin nostamista, joka samalla tähtää kansalaisten oikeuksien edistämiseen ja parantamiseen (Närhi ym. 2022, 27). Sosiaalityöllä olisi varaa aktiivisemmin nostaa ongelmakohtia esiin, ehkä juuri siksi, että sosiaalityöntekijät usein toimivat järjestelmän osana. Tämä ei ole ollut Suomessa kuitenkaan keskiössä toistaiseksi. (Vrt. Piirainen 2022, 32-33.) Vaikka rakenteellinen sosiaalityö kiinnostaa monia, sitä on toteutettu toistaiseksi pääasiassa osallistumassa erilaiseen kehittämistoimintaan oman organisaation sisällä. Hyvin harva sosiaalityöntekijä

on aktiivisesti noussut julkisuuteen nostamaan esiin sosiaalityön ja sosiaalityön asiakkaiden näkökulmia tietotyön hengessä, tai ylipäätään kirjoittanut tai ollut median haastateltavana rakenteellisen sosiaalityön teemoihin liittyen. (Kannasoja ym. 2022, 43-47.) Tarvetta olisi enemmänkin; koska sosiaalityön kaikkein heikoimmassa asemassa olevien asiakkaiden vaikutusmahdollisuudet ovat usein rajalliset, sosiaalityöntekijöiden ammattietiikka suorastaan velvoittaa toimimaan heidän puolestaan. Esimerkiksi Talentian ammattieettiset ohjeet korostavat järjestelmän epäkohtien nostamista esiin, tarvittaessa myös julkiseen keskusteluun (Heikkinen (toim.) 2022, 44-45).

Tämä työ on erityisen tärkeää nyt, kun nykyisen hallituksen leikkaukset ja muutokset tähtäävät etuuksien saajien aseman heikentämiseen entisestään esimerkiksi asumistukea ja peruusetuuksia leikkaamalla. Kyse on siis myös hyvinvointivaltion puolustamisesta ja kehittämisestä. Näitä ongelmia on tärkeää ratkoa yhteisesti nimenomaan yhteiskunnan rakenteita kehittämällä ja muuttamalla, eikä yksilön omalla toiminnalla, vaikka uusliberalismi mielellään näkeekin muutoksen vain "yksilöiden aktivoitumisessa" (vrt. Piirainen 2022, 31-32). Lopputyön ja sen tulosten julkisuuteen tuomisen tavoitteena on "eriarvoisuuden vähentäminen sekä oikeudenmukaisuuden ja hyvinvoinnin lisääminen" (Närhi ym. 2022, 25). Uskon, että toimivampi palvelujärjestelmä ei vain palvele nuoria paremmin, vaan vaikuttaa myös jo itsessään hyvinvointiin lisäämällä osallisuutta, matalalla kynnyksellä tapahtuvaa osallistumista ja tunnetta siitä, että nuori ei ole vain palanen hänen tarpeisiinsa huonosti soveltuvan koneiston rattaissa.

4 KIRJALLISUUSKATSAUKSEN TAVOITTEET JA TO- TEUTUS

Lopputyö on tehty kirjallisuuskatsauksena. Alkuperäinen ajatukseni oli toteuttaa lopputyö tekemällä kirjallisuuskatsaus teemaa käsittelevistä vertaisarvioituista artikkeleista. Tehdessäni rakenteellisen sosiaalityön opintojen lopputyöhön valmistavaa tiedonhakutehtävää jouduin kuitenkin havaitsemaan, että aiheesta on kirjoitettu ja julkaistu verrattain vähän vertaisarvioituja julkaisuja. Lisäksi aihe liittyy spesifisti Suomen etuus- ja palvelujärjestelmään, joten kansainvälisten artikkelitietokantojen tarjoamat lähteet eivät muutenkaan olleet teemaan riittävän keskeisesti osuvia, vaikka taustoittivatkin nuorten päihde- ja mielenterveysongelmiin liittyvää tematiikkaa. Alle 25-vuotiaista nuorista yleisesti löytyi tietoa heikommin etuuksien ja palveluiden näkökulmasta; sen sijaan nimenomaan jälkihuoltonuorten todettiin monissa lähteissä olevan erityisen haavoittuvassa asemassa ja yliedustettuna päihde- ja mielenterveysongelmista kärsivien nuorten sekä koulutuksen ja työelämän ulkopuolella olevien nuorten joukossa (esim. Storø ym. 2019, 394; Dixon 2016, 13).

Jälkihuoltonuoriakin koskevat artikkelit käsitelivät kuitenkin pääasiassa nimenomaan tätä nuorten haavoittuvaista asemaa ja erilaisia sosiaalihuollon tukitoimia (ohjaus oman talouden hoidossa, palveluiden ja psykososiaalisen tuen rooli), eivätkä käsitelleet niinkään rakenteellista sosiaalityötä tai itse etuusjärjestelmää, joka otettiin pitkälti annettuna. Tämä onkin keskeinen puute akateemisessa tutkimuksessa oman

aiheeni näkökulmasta: julkaistuissa vertaisarvioituissa lähteissä kyse on ennen kaikkea siitä, millä yksilöhuollon toimilla nuorten tilanteeseen voidaan vaikuttaa. Silloinkin, kun mukana on rakenteellista näkökulmaa, se keskittyy siihen, miten yksilöhuollon palveluita voidaan kehittää enemmän nuorten yksilöllisiä tarpeita huomioiviksi (esim. Höjer & Sjöblom 2010, 119).

Siksi tuntuukin relevantilta siirtää näkökulma omassa työssäni nimenomaan etuusjärjestelmään itseensä, ja tarkastella nuorten asemaa etuusjärjestelmän näkökulmasta. Koska päihde- ja mielenterveysongelmista kärsivät nuoret, joilla ei ole työ- tai opiskelupaikkaa, ovat etuus- ja palvelujärjestelmässä väliinputoajia, he ovat usein pitkäaikaisia perustoimeentulotuen saajia. Nuorten toimeentulotuen saajista on julkaistu vertaisarvioituja tutkimuksia verrattain vähän, mutta sen sijaan ilmiötä on pyritty hahmottelemaan erilaisissa Kelan, THL:n, valtioneuvoston ja muiden organisaatioiden raporteissa, joissa on myös seurattu lakimuutosten vaikutuksia nuorten asemaan (esim. Haikkola ym. 2022). Näitä lähteitä löytyy verkosta organisaatioiden sivuilta, mutta niitä löytyy myös suomalaisesta Arto-artikkelitietokannasta, vaikka ne eivät olekaan vertaisarvioituja artikkeleita. Olen siis valinnut kirjallisuuskatsaukseni aineistoksi ne kahdeksan aiheeseen keskeisesti liittyvää lähdeä, jotka löysin Arto-tietokannasta joko suoraan hakusanoilla ”nuoret toimeentulotuki” (AND-parametriä käyttäen). Tämän jälkeen tein myös lisähakuja lisäämällä kolmanneksi pakolliseksi hakusanaaksi sanan ”päihde” tai ”mielenterveys”. Kaikissa hauissa rajasin haun lähteisiin, jotka oli julkaistu vuonna 2005 tai myöhemmin. Tämän jälkeen jätin pois ne lähteet, joiden pääpaino oli vanhemmissa ikäluokissa, haja-asutusalueissa tai esimerkiksi perheiden sosiaalipalveluissa, sillä tarkoitukseni oli keskittyä nimenomaan omillaan isoissa kaupungeissa asuviin täysi-ikäisiin nuoriin. Käytännön syistä jouduin lisäksi jättämään pois yhden artikkelin, jota en saanut käsiini, sillä se oli kadonnut kirjastosta. Luettelo näistä löytämistäni valikoiduista lähteistä, joita olen työssä käyttänyt, on loppuyön lähdeluettelon alussa.

Kirjallisuuskatsauksessa tarkastelen, miten temaa käsitellään näissä lähteissä, ja pyrkii laatimaan kokonaisesitys temasta lähteiden valossa. Salminen listaa viisi

kirjallisuuskatsauksen tavoitetta: olemassaolevan teorian kehittäminen ja uuden teorian rakentaminen; teorian arviointi; kokonaiskuvan rakentaminen tietystä asiakokonaisuudesta; ongelmien tunnistaminen; ja historiallisen teorian kehityksen kuvaaminen (Salminen 2011, 3). Kuten Salminen myös toteaa, kirjallisuuskatsaus on suomen kielessä terminä epätäsmällinen, sillä sana katsaus tarkoittaa arkikielessä yleensä lyhyttä vilkaisua, vaan kirjallisuuskatsaus tarkoittaa myös lähteiden analyttistä ja kriittistä arviointia (Salminen 2011, 5).

Lopputyö on siis muodoltaan kuvaileva kirjallisuuskatsaus. Lähteitä on etsitty systemaattisesti haun avulla ja tarkastelua ohjaavat pääpiirteissään etukäteen määrittelämäni teemat, joita on edellä kuvattu. Kartoittavan kirjallisuuskatsauksen vaiheet ovat: 1) Tutkimuskysymyksen määrittely, 2) Tarkoituksenmukaisten tutkimusten määrittely, 3) Tutkimusten valitseminen, 4) Aineiston kartoittaminen ja 5) Tulosten lajittelu, yhteenveto ja raportointi (Levac ym. 2010). Tutkimuskysymys nousi aiemmista työtehtävistäni ja otin siksi nimenomaan nuoret toimeentulotukiasiakkaat lähteiden etsimisen lähtökohdaksi. Tarkoituksenmukaisina tutkimuksina pidin niitä lähteitä, jotka keskittyvät nimenomaan näiden omillaan asuvien nuorten tilanteeseen, ja siksi valitsin Arto-haun jälkeen kyseiset lähteet. Kartoitin aineistoa lukemalla sen huolella läpi ja merkitsemällä sieltä esiin nousevia teemoja ja niihin liittyviä tekstikohtia. Lopputyöni seuraava tulokset-pääluku koostuu näiden tulosten raportoinnista.

Olen käytyäni läpi aineiston jakanut sen sisällön neljään eri temaattiseen alaluokkaan, joissa aineistoa käsitellään ja peilataan toisiinsa. Nämä teemat ja niitä vastaavat alaluvut ovat 1) opintoihinhakemispakko ja työttömyysetuuksien rajaaminen; 2) riippuvuus perustoimeentulotuesta ja mahdollisuus sen leikkaamiseen; 3) mielenterveys- ja päihdepalveluiden sekä sairausetuksien saatavuuteen liittyvät haasteet; 4) sosiaalisen tuki kohderyhmään kuuluville nuorille ja sen haasteet.

5 TULOKSET

5.1 Opintoihinhakemispakko ja työttömyysetuuksien rajaaminen

5.1.1 Nuorten erityisasema

Ensimmäisenä keskeisenä teemana kirjallisuuskatsauksessani nousi esiin opintoihinhakemispakko ja siihen kytkeytyvä työttömyysetuuksien rajaaminen. Aineistoon kuuluvassa Haikkolan ym. tutkimuksessa, joka keskittyy nimenomaan tähän tematiikkaan, todetaan, että pelkän peruskoulun suorittaneiden henkilöiden työllisyys on heikompaa kuin muiden. Siksi vain peruskoulun suorittaneita nuoria pyritään aktiivisesti ohjaamaan hakeutumaan muihin opintoihin. Taustalla on niin sanottu aktiivisen työvoimapolitiikan kehys, johon liittyy ajatus työttömyysturvan vastikkeellisuudesta. Yhtenä aktivointitoimena alle 25-vuotiaat nuoret, joilla ei ole peruskoulun jälkeistä ammatillista tai korkeakoulututkintoa, on velvoitettu yhteishaussa hakemaan kahta syksyllä alkavaa opiskelupaikkaa.

Taustalla oli huoli nuorisotyöttömyydestä, ja velvoitteen alkuperäisenä tavoitteena oli aktiivisuuden työnhaussa lisääminen. Mikäli hakuvelvollisuus laiminlyödään, hakuvelvollinen menettää oikeutensa työttömyysetuuksiin toistaiseksi.

(Haikkola ym. 2022, 8-9.) Tavoitteena on luonnollisesti ennen kaikkea nuorten työllistyminen, sillä koulutuksen puute kytkeytyy läheisesti suurempaan työttömyysriskiin. Suomalaisten koulutustaso on jatkuvasti noussut, mutta silti vuoden 2010 tilastojen mukaan 60000 20-24-vuotiaista on vailla peruskoulun jälkeistä tutkintoa, ja niillä, joilla ei ole koulutusta, on myös suuri työttömyysriski. Kaikki nuoret eivät hakeudu koulutukseen tai saa koulutuspaikkaa, mutta myös keskeyttäminen on yleistä, etenkin nuorille suunnatussa ammatillisessa koulutuksessa. (Palola ym. 2012, 15-16.) Hakuvelvoitteen piirissä olevia nuoria, joilta ammattitutkinto puuttuu, on $\frac{3}{4}$ 19-vuotiaista, puolet 23-vuotiaista ja reilu kolmasosa 24-vuotiaista. (Haikkola ym. 2022, 27, 29.)

Hakuvelvoitteen täyttäminen tarkistetaan palveluissa vuosittain. TE-palveluilla on myös mahdollista käyttää harkintavaltaa hakuvelvoitteen korvaamisessa muilla toimilla, mikäli opintoihin hakemattomuuden taustalla näyttää olevan esimerkiksi terveydentila, oppimisvaikeudet tai kielitaito. Haastateltavien mukaan tällainen sopiminen on kuitenkin harvinaista, mm. koska työntekijätkään eivät aina tiedä tästä mahdollisuudesta. (Haikkola ym. 2022, 47-61.) Nuorten mielenterveysongelmia ei välttämättä diagnosoida, jolloin harkinnanvaraisuuden mahdollisuus jää siksikin huomaamatta. (Haikkola ym. 2022, 124-125.)

Lähteistä myös Raittilan ym. rekisteriselvitys kiinnittää huomiota nuorten erityisasemaan. He toteavat, että alle 25-vuotiaisiin nuoriin aikuisiin kiinnitetään erityistä huomiota etuusjärjestelmässä. Työttömyysturvajärjestelmässä nuoriin "kohdistetaan enemmän ehtoja ja aktivointia kuin aikuisiin työttömyysturvan saajiin" (Raittila ym. 2018, 8). Nuorten asema on etuusjärjestelmässä heikompi, sillä he ovat aikuisia työttömiä harvemmin oikeutettuja ansiosidonnaisiin etuuksiin ja työttömyysturvan sanktiointi rajoittaa nuorten oikeutta työttömyysturvaan (Raittila ym. 2018, 12). Nuorten perustoimeentulotuen saanti ja sen nostamisen pitkäaikaisesti vähenevät iän myötä niin, että tuen saajia on eniten 18-vuotiaissa, mutta 24-vuotiaista osuus on jo selvästi pienempi (Raittila ym. 2018, 18). Tämä liittyy varmaan pitkälti tukijärjestelmän ominaisuuksiin: iän myötä useampi saa tutkinnon suoritettua ja saa työpaikan tai on ainakin oikeutettu työttömyysetuuksiin tutkinnon ja työkokemuksen myötä.

Vuonna 2012 hakuvelvoitetta päädyttiin lieventämään kolmesta kahteen opiskelupaikkaan. (Haikkola ym. 2022, 12-13.) Haikkola ym. päätyvät toteamaan, että vuoden 2012 jälkeistä aikaa tarkastellessa käy ilmi, että vaikka toiselle asteelle hakeutuminen on lisääntynyt, niin toisaalta esimerkiksi ammatillisten opintojen keskeyttäminen on myös lisääntynyt. Lisäksi on havaittu, että aktivointitoimenpiteet toimivat parhaiten niiden henkilöiden kohdalla, joiden työllistymismahdollisuudet ovat muutenkin hyvät. Muiden kohdalla aktivointitoimenpiteet ja sanktiot voivat päinvastoin heikentää hyvinvointia ja lisätä huono-osaisuutta sekä loppuunpalamista. (Haikkola ym. 2022, 17.) Vaikuttaa siis siltä, että pakko on saanut hakuvelvoitteen alaiset nuoret, jotka tosiasiallisesti eivät ole opiskelukuntoisia tai -kykyisiä, hakemaan kouluihin, mutta tämä on johtanut opintojen keskeyttämiseen. Pakko on kenties saanut hakemaan sattumanvaraisesti itselle sopimattomalle alalle. Mm. Palola ym. huomauttavat, että pakkohaku voi pakottaa hakemaan alalle, joka ei kiinnosta ja jolle ei ole edellytyksiä, mitä ei voi pitää tarkoituksenmukaisena, tai nuori tekee hätäisen hakupäätöksen ehtimättä kunnolla miettiä, onko ala lainkaan sopiva (Palola ym. 2012, 49, 51). Osa nuorista jättää toistuvasti hakematta, joko siksi että kouluttautuminen ei kiinnosta tai siksi että nuorella on muita haasteita elämässä, kuten esimerkiksi vaikeuksia poistua kotoa. (Haikkola ym. 2022, 56, 62, 64.)

Haikkolan ym. selvityksessä todetaan myös, että osa nuorista haki aktiivisesti, mutta usein aloille, joille oli huomattavan hankala päästä; etenkin mielenterveyden haasteista kärsivien kerrottiin usein hakevan aloille, joiden opiskeleminen vaikutti työntekijöiden mielestä epärealistiselta. On epävarmaa, oliko nuorilla epärealistisia haaveita, vai oliko kyse taktikoinnista, jossa hakuvelvoitetta pyrittiin väistämään hakemalla kouluihin, joihin oli erityisen vaikea päästä. Joka tapauksessa aina mielenterveysongelmista kärsivien kohdalla ongelmia ei muualla ennen hakua tunnistettu, tai ainakaan niistä ei ollut lääkärintodistusta, joka olisi voinut vapauttaa hakuvelvoitteen takin. Nuoren tilanteen ymmärtämiseksi yhteistyö mielenterveyden palveluiden kanssa oli joissakin tapauksessa tärkeää. Huolta herätti myös se, että kouluihin saattoi hakuvelvoitteen vuoksi päätyä heikossa psyykkisessä kunnossa olevia nuoria, jotka

eivät käytännössä olleet koulukuntoisia ja joilla oli suurempaa tuen tarvetta kuin oppilaitoksissa oli mahdollista tarjota. (Haikkola ym. 2022, 56, 62, 64.) Lisäksi hakuvelvoitteen seuraaminen työllisti huomattavasti TE-palveluiden henkilökuntaa, sillä kaikki asiakkaat piti käydä läpi hakuvelvollisten löytämiseksi, ja lisäksi selvitysten käsittely, kirjaaminen ja lausuntojen laatiminen vei huomattavasti aikaa, jonka voisi käyttää myös muuhun asiakkaiden työllistymistä edistävään toimintaan. (Haikkola ym. 2022, 47-48.)

5.1.2 Hakuvelvoite TE-palveluiden ja oppilaitosten näkökulmasta

TE-palveluiden työntekijät pitivät kuitenkin hakuvelvoitetta yhteiskunnallisesta ja työmarkkinoiden näkökulmasta perusteltuna, sillä kouluttautuminen paransi asiakkaiden työmarkkina-asemaa, ja ilman koulutusta työllistyminen oli huomattavan hankalaa. Osa näki työttömyysturvan vastikkeellisuuden myös itsessään myönteisenä asiana, ja pidettiin tärkeänä, että nuoret eivät ole liian pitkään ”tekemättä mitään”. Hakuvelvoitteen nähtiin myös herättelevän nuoria miettimään koulutusvaihtoehtoja ja myös työttömyysturvaseuraamusten aktivoivan nuoria pohtimaan keinoja oikeuden työttömyysetuuksiin palauttamiseksi. Toisaalta pohdittiin myös sitä, että mahdollinen ”väärälle” alalle kouluttautuminen tulee myös yhteiskunnalle kalliiksi. Lisäksi kiinnitettiin huomiota siihen, että kannustinvaikutus vähenee vanhempien ikäluokkien kohdalla. Koska opiskelu työttömyystuella oli sallittu vasta yli 25-vuotiaille, ja opintoraha oli työttömyysetuutta huomattavasti pienempi, etenkin perheellisille hakuvelvollisuuden piirissä oleville oli eduksi lykätä opiskelujen aloittamista 25-vuotiaiksi. (Haikkola ym. 2022, 50-53, 55.)

Nuorten elämäntilanteiden kannalta velvoite ei myöskään aina toiminut parhaalla mahdollisella tavalla. Yksilön kohdalla esimerkiksi henkilökohtaiset asiat, kuten mielenterveysongelmat, oppimisvaikeudet, sosiaalisten tilanteiden pelon, kiusaamiskokemukset tai tietyt diagnoosit (esim. autismin kirjon häiriöt) tai toisaalta rakenteelliset asiat kuten ensikertalaiskiintiöt saattoivat hankaloittaa tilannetta. Velvoitetta

pidettiin liian jäykkänä näissä tilanteissa, ja työntekijöitä turhautti myös oma kaksoisroolinsa, jossa yhtä aikaa yritettiin auttaa ja "lyödä kepillä" nuorta asiakasta. (Haikkola ym. 2022, 50-53, 55.) Lisäksi työntekijät pitivät epäoikeudenmukaisena useita alle 25-vuotiaiden työttömyysetuusjärjestelmän piirteitä. Edellä on jo mainittu se, että työttömyysetuudella opiskelu ei ole mahdollista; lisäksi alle 25-vuotiaiden 21 viikon odotusaika nähtiin epäoikeudenmukaisena, eikä odotusaika kulu sinä aikana, kun mahdollinen K-lausunto on voimassa. Myös maanpuolustusvelvollisuus ja koulutukseenhakuvelvoite johtavat helposti epäoikeudenmukaisiin tilanteisiin, eivätkä maanpuolustusvelvollisuutta suorittavat useinkaan edes tiedä, että hakuvelvoite koskee heitä. (Haikkola ym. 2022, 54.) Muutenkin tiedon puute tai väärä tieto hakuvelvoitteesta oli yleistä (Haikkola ym. 2022, 55, 61).

Osa nuorista hakee aloille, joille heillä ei ole edellytyksiä tai motivaatiota, tai hakeminen tapahtuu pakon vuoksi. Tämä lisää etenkin ammatillisten oppilaitosten työmäärää, esimerkiksi aloilla joissa hakuvaiheeseen kuuluu haastattelu. (Haikkola ym. 2022, 71-72.) Oppivelvollisuusiän nousu 18 vuoteen vuonna 2021 nousi myös haastatteluissa esiin. Koska sen katsottiin jo sinänsä pakottavan nuoria opiskelemaan, hakuvelvoitteen merkityksellisyyttä pohdittiin. (Haikkola ym. 2022, 64.)

Lisäksi haasteina oli motivaation puute aloitetuissa opinnoissa sekä terveys-, mielenterveys- ja päihdeongelmat, joiden kanssa tukeminen jää helposti vain oppilaitoksen vastuulle. Opiskelemaan on ohjattu nuoria, jotka eivät terveydentilan vuoksi pysty sitoutumaan opiskeluun, ja jotka tarvitsisivat nimenomaan sosiaali- ja terveyspalvelua eivätkä "kuntouttavana" pidettyä opiskelua. Nämä seikat johtavat usein keskeytyksiin; toisaalta keskeytyksiä tulee oppilaitosten edustajien mukaan aina hakuvelvoitteesta riippumatta. (Haikkola ym. 2022, 71-72.) Hakuvelvoitteen osalta myös oppivelvollisuusiän nousun pelättiin vielä entisestään lisäävän heikkokuntoisten ja "vain johonkin" hakevien nuorten määrää, ja toivottiin tiivistä yhteistyötä terveydenhuollon kanssa. Erityisesti oppivelvollisuuden laajeneminen huoletti erityisammattioppilaitoksia, joissa uskottiin sen johtavan valmentavan opetuksen räjähdysmäiseen kasvuun tutkinto-opetuksen kustannuksella. (Haikkola ym. 2022, 80.)

Yleisesti koulujen henkilökunnan haastatteluissa hakuvelvoitteen toivottiin kuitenkin paremmin huomioivan yksilölliset opiskelupolut ja keskittyvän pikemminkin aktiivisuuteen kuin vain tutkintokoulutukseen (Haikkola ym. 2022, 77). Haasteena pidettiin myös sitä, että hakuvelvoite on sidottu vuodenaikoihin ja päivämääriin, vaikka jatkuvat haut ovat lisääntyneet, ja toivottiinkin mahdollisuutta täydentää hakuvelvoitetta osallistumalla jatkuvaan hakuun (Haikkola ym. 2022, 82-83).

5.1.3 Nuorten näkemykset ja hakemattomuuden sekä keskeytysten taustat

Haikkolan ym. tutkimuksessa hakuvelvoitetta selvitetään nuorten omasta näkökulmasta. Kielteisimminkin hakuvelvoitteisiin suhtautuivat nimenomaan 20-24-vuotiaat, josta hakuvelvoite koskee (Haikkola ym. 2022, 91). Eri elämäntilanteissa olevista vastaajista n. puolet piti hakuvelvoitetta hyvänä asiana, ja eniten siitä katsoivat hyötynensä ammattikoulussa opiskelevat, joista mahdollisesti ainakin osa oli hakenut opintoihinsa nimenomaan velvoitteen vuoksi (Haikkola ym. 2022, 92, 98). Tästä poikkeuksen muodostivat kuitenkin ne vastaajat, jotka olivat kuntoutumassa, kuntouttavassa työtoiminnassa tai sairauslomalla; heistä vain 27% piti hakuvelvoitetta hyvänä asiana (Haikkola ym. 2022, 92). Toisaalta vain 17% kaikista vastanneista uskoi hakuvelvoitteesta olleen hyötyä koulutukseen hakemisessa, ja tässäkin kielteisimpiä olivat ne vastaajat, joiden polut opintoihin eivät olleet suoraviivaisia ja jotka olivat sairauslomalla tai kuntoutuksessa. He olivat päinvastoin useimmiten kokeneet hakuvelvoitteesta haittaa. Haitat tulivat osin siitä, että henkilö ei tiennyt velvoitteesta, mutta sen kuvattiin johtavan myös taloudellisiin ongelmiin ja aiheuttavan paineita ja mielenterveysongelmien pahenemista. Hakuvelvoite ei ottanut riittävän hyvin huomioon yksilöllisiä, stressaavia elämäntilanteita, kuten avioeroa, tai kriisejä. Hakuvelvoitteen toivottiinkin huomioivan paremmin kokonaistilannetta, ja pidettiin epäoikeudenmukaisena sitä, että osalle nuorista se aiheutti kovaa taloudellista painetta, kun taas toiset nuoret saivat vanhemmiltaan enemmän taloudellista tukea. (Haikkola ym. 2022, 94-97, 101-102, 113.)

Nuoret kertoivat myös opintojen keskeyttämisestä ja siihen johtaneista syistä. Etenkin naisvastaajilla korostuivat terveydelliset (41%) ja kuormitukseen liittyvät (48%) syyt opintojen keskeyttämisen taustalla (miehillä vastaavat luvut olivat 28% ja 32%). Muut syyt -kentässä puhuttiin usein myös kiusatuksi tulemisesta opinnoissa. (Haikkola ym. 2022, 105-106.) Nuoret toivoivatkin, että jaksamiseen, kiusaamiseen ja sosiaalisten tilanteiden pelkoon liittyviä syitä huomioitaisiin paremmin hakuvelvoitteen kohdalla (Haikkola ym. 2022, 113). Velvoitteen haitat tuntuivat herkästi kasaantuvan niille nuorille, joilla on terveyden tai mielenterveyden ongelmia, niukat taloudelliset resurssit ja/tai muita kuormitustekijöitä (Haikkola ym. 2022, 115).

Valtaosa hakuvelvoiteikäisistä nuorista opiskelee. Opinnot eivät jatku kaikilla suoraan perusopetuksen jälkeen, mutta opintojen alkamisen jälkeen opiskelu on kohdallaisen pysyvää. Tavallisin ikä siirtyä opintojen ulkopuolelta opintoihin 20-21-vuotiaana, sitä vanhempien kohdalla opintojen aloittaminen on selvästi vähäisempää. (Haikkola ym. 2022, 43-44.) Tämä ei kuitenkaan välttämättä tarkoita sitä, että hakuvelvoite toimisi. Suurin osa nuorista luonnollisesti opiskelee, sillä työllistyminen ilman opintoja on vaikeaa, mutta näin tapahtuisi varmasti ilman hakuvelvoitettakin.

TE-palvelut velvoittavat siis nuoria hakeutumaan opintoihin, ja mikäli näin ei tapahdu, tai opinnot jäävät kesken, nuoret työttömät henkilöt eivät ole oikeutettuja työttömyysetuuteen. Haikkolan ym. raportissa oli myös tarkasteltu työttömyysturva-seuraamuksen saajia. Seuraamus löytyi aineistosta puolivuositain 3000-6000 nuorelta. Osa tosin jättää hakematta työttömyysetuutta työvoimapolitiittisen lausunnon vuoksi, ja nämä eivät näy aineistossa. Seuraamuksen saaminen oli jonkin verran yleisempää miehillä ja niillä, joiden äidinkieli oli jonkin muu kuin kotimaiset kielet. Yleisimpiä seuraamukset olivat 20-vuotiailla. Ammatillisissa opinnoissa aloittaneille seuraamukset olivat huomattavasti yleisempiä kuin lukiossa aloittaneilla, tässä kyse oli ilmeisesti nimenomaan opintonsa keskeyttäneistä, koska he olivat edelleen hakuvelvoitteen piirissä. Perustoimeentulotuen saaminen oli seuraamuksen saaneissa erittäin yleistä ja se lisääntyi iän myötä. (Haikkola ym. 2022, 40-41, 43.) Iän myötä lisääntyminen saattoi liittyä siihen, että nuoremmissa ikäryhmissä useampi asuu vanhempien luona tai suo-

rittää asepalvelusta. Työttömyysturvaseuraamuksen saaneet osallistuivat työllistymistä edistäviin palveluihin harvemmin kuin ne tutkintoa vailla olevat, jotka saivat työttömyysetuutta (Haikkola ym. 2022, 42). Aiempi kielteinen työvoimapolitiittinen lausunto näyttäisi lisäksi pidentävän perustoimeentulotukijakson kestoja (Haikkola ym. 2022, 18). Seuraamus ei siis näytä suoraan aktivoivan nuoria, ilmeisesti ainakin osaltaan juuri siksi, että taustalla on mielenterveys- ja päihdeongelmia, joiden vuoksi opiskelemaan hakeminen tai opinnoissa pysyminen on epärealistista. Tällöin muihin-kaan palveluihin kiinnittyminen ei onnistu. Taustalla voi olla esimerkiksi aktiivista päihteiden käyttöä, tai niin vakava mielenterveyden ongelma, että nuori ei pysty juuri poistumaan kotoa.

Harkon ym. mukaan riski on erityisen suuri niillä nuorilla, joilla on mielenterveyden ongelmia ja jotka ovat lisäksi olleet alaikäisinä lastensuojelun asiakkuudessa. Kun niillä nuorilla aikuisilla, joilla ei ollut lastensuojelumerkintää eikä psyykenlääkkeitä käytössä, peruskoulun jälkeisen tutkinnon suorittaneiden osuus oli 25-27-vuotiaana 90% (miehillä 87%), niin niillä, jotka olivat olleet sijoitettuna kodin ulkopuolelle, tutkinnon suorittaneiden osuus oli vain 45%, ja niillä, jotka olivat sekä olleet sijoitettuna, että käyttäneet psyykenlääkkeitä, se oli kaikkein alhaisin. Kaikkein heikoimassa asemassa olivat miehet, jotka olivat olleet sekä lastensuojelun sijoittamina että käyttäneet psyykenlääkkeitä; heistä peruskoulun jälkeisen tutkinnon suorittaneiden osuus oli alle 30%. (Harkko ym. 2016, 66-67.)

Kuten edellä on todettu, työttömät nuoret menettävät työttömyysetuuden, mikäli eivät toteuta opintohakuelvoitetta. Nuoret ovat muutenkin riippuvaisia erilaisista etuuksista. Palolan ym. tapaustutkimuksessa todetaan, että nuoret ovat suurin perus- ja vähimmäisturvaa saava ryhmä Suomessa. Nuoruuteen kuuluu runsas sosiaaliturvan käyttö, mikä liittyy osaltaan siihen, että nuoruuteen liittyy paljon erilaisia elämäntilanteen muutoksia. Nuorten riippuvuus etuuksista ei selity vain opiskelulla; vaikka opintotuki jätettäisiin tarkastelun ulkopuolelle, useimmin ensisijaisia perusturvaetuuksia saavat 20-29-vuotiaat, ja myös toimeentulotukiasiakkaina nuoria aikuisia on eniten ikäluokkien kokoon suhteutettuna. Toimeentulotukea sai 18-24-vuotiaiden ikäluokasta 6,4%, kun kaikkien työikäisten kohdalla määrä oli 3,8%. (Palola ym.

2012, 18; samoin Karjalainen & Hannikainen-Ingman 2012, 49.) Pohjoismaisen hyvinvointivaltion sosiaaliturvadiskurssissa sosiaaliturvaa on usein ajateltu universaalina, mutta sen rinnalla ovat vahvistuneet vastikkeellisuuden ja selektiivisyyden periaatteet, jotka näkyvät mm. hakuvelvoitteessa. Tämä on osaltaan johtanut siihen, että nuorten perusturva on siirtynyt ensisijaiselta etuudelta perustoimeentulotuelle. (Haikkola ym. 2022, 18.)

Kuitenkin myös tutkintoa suorittamattomista 22-24-vuotiaista nuorista työttömyysetuutta saa noin joka viides, esimerkiksi työllistymistä edistäviin palveluihin osallistumisen vuoksi, mikä olikin hakuvelvoitteen laiminlyöneiden ainoa mahdollisuus saada työttömyysetuutta. Riippumatta tutkinnon suorittamisesta yleisin työttömyysetuus nuorilla 22-vuotiaiksi on työmarkkinatuki, ja tämän jälkeen päivärahat työssäoloehdon täyttymisen myötä. Tutkinnon suorittaneiden kohdalla työttömyysturvan saajien osuus pienenee iän myötä, kun taas tutkintoa suorittamattomien kohdalla työttömyysetuuden saajien osuus lisääntyy. (Haikkola ym. 2022, 33, 35.) Koulutukseen hakemattomat tai sen keskeyttäneet nuoret jäävät siis muita useammin työttömyysetuuksien varaan myös 25 vuotta täytettyään.

Tuloja vertaillessa nuorten yleinen tulotaso oli varsin matala, mutta opiskelijoiden tulot olivat jossain määrin työttömiä ja eläkkeellä olevia korkeampi. Harva työttömistä nuorista oli oikeutettu ansiosidonnaiseen. Työttömyys oli kuitenkin useammin väliaikaista, kun taas eläkkeellä olevat jäivät usein pysyvästi työvoiman ulkopuolelle. Koulutus ennusti työllistymistä; niillä nuorilla, jotka eivät olleet 20-vuotiaana suorittaneet keskiasteen tutkintoa, oli 3,5-kertainen todennäköisyys olla 26-vuotiaana työn ja koulutuksen ulkopuolella. Vähäisen koulutuksen merkitys liittyy myös muiden ristitekijöiden (esim. perheen ulkopuolelle sijoittaminen, vanhempien toimeentulotuen asiakkuus, psyykenlääkeostot ja eläke-etuuksien saaminen) kasaantumiseen. (Harkko ym. 2016, 35-39.)

Koulutukseen hakematta jättämiseen on toki muitakin rakenteellisia esteitä, aina kyse ei ole vain toimintakyvyn rajoitteista. Koulutukseen hakeutumista esti myös pelko velkaantumisesta, eli opintoetuuksien lainapainotteisuus. (Palola ym. 2012, 29-30.) Tämä todennäköisesti pelotti enemmän jo valmiiksi heikossa asemassa olevia.

Useimmiten syrjäytymisvaarassa olevalla nuorella oli perhe, jolla ei ollut resursseja tai kykyä tukea nuorta (Palola ym. 2012, 51). Rakenteellisia haasteita opintoihin hakemiseen aiheutti myös ensikertalaisuuden painottaminen haussa. Ensikertalaisuuden merkityksen koettiin myös olevan ristiriidassa hakuvelvoitteen kanssa, sillä se johti helposti siihen, että saadusta paikasta päädyttiin kieltäytymään ensikertalaisstatuksen säilyttämisen vuoksi (Haikkola ym. 2022, 103).

Nuorten asemaa tarkastellessa on luonnollisesti tärkeää huomioida heidän omia näkemyksiään. Edellä Haikkolan ym. tutkimuksen kohdalla käsitelin jo nuorten näkemyksiä nimenomaan hakuvelvoitteesta. Yleisemmin työn ja koulutuksen ulkopuolella olevien nuorten asemaa on käsitelty myös Raittilan ym. selvityksessä. Julkisudessa esillä ollut nuorten syrjäytyminen on aikuisten maailman käsite, jolla nuoria pyritään holhoamaan ja kontrolloimaan; nuoret eivät itse välttämättä koe olevansa syrjäytyneitä. Raittila ym. toteavatkin, että olisi hedelmällisempää puhua niistä konkreettisista seikoista, joihin käsitteellä viitataan, kuten rahan puutteesta tai ilman koulutuspaikkaa jäämisestä. Nuorten omassa kokemuksessa syrjäytymisen kannalta kuitenkin vielä olennaisempaa on sosiaalisten suhteiden ulkopuolelle jääminen, mikä on jäänyt vähäisemmälle huomiolle muuten. (Raittila ym. 2018, 8-9.)

Yhteenvedona voidaan todeta, että Suomessa on paljon nuoria, joiden kohdalla monenlaiset haasteet kasaantuvat. Näiden heikoimmassa asemassa olevien nuorten kohdalla täysipäiväinen opiskelu ei ole realistista, ja hakuvelvoite johtaa joko työttömyysetuuksien ulkopuolelle jäämiseen, mikäli opintoihin ei haeta, tai opintoihin hakiessa usein keskeytyksiin, tukipalveluiden suureen tarpeeseen ja lopulta epäonnistumisen kokemuksiin, jotka voivat haitata myöhempää opiskelua. Toisaalta hauissakin painopiste on siirtynyt jatkuviin hakuihin, ja nuoren elämässä vuosi on pitkä aika. Siksi olisi järkevää, että hakuvelvoitteen voisi korvata myös jatkuviin hakuihin osallistumalla, mikäli nuoren vointi sen sallii, ja matalammalla kynnyksellä luopua hakuvelvoitteesta sovituksi ajaksi, mikäli on ilmeistä, että nuori ei ole opiskelukykyinen.

5.2 Riippuvuus perustoimeentulotuesta ja sen leikkaaminen

5.2.1 Nuoret toimeentulotuen saajina

Edellä on jo puhuttu siitä, että nuoret, jotka eivät ole oikeutettuja työttömyysetuuteen esimerkiksi odotusajalla, hakuvelvoitteen laiminlyömisen vuoksi tai terveyspalveluiden kanssa asioimiseen liittyvien hankaluuksien (esimerkiksi työnhaun katkeaminen) vuoksi, ovat perustoimeentulotuen varassa. Ainoastaan alle 25-vuotiaita koskee 5 kuukauden odotusaika, jonka aikana he eivät saa työttömyysetuutta. Oikeus työttömyysetuuteen voidaan myös evätä työvoimapolitiisessa lausunnossa esimerkiksi hakuvelvoitteen laiminlyömisen vuoksi. Ensisijaisia etuuksia vailla olevista nuorista yli puolella oli nimenomaan taustalla kielteinen työvoimapolitiinen lausunto. Raittilan ym. mukaan tämä on tärkein selittävä tekijä sille, että nuoret ovat yllämainittuna perustoimeentulotuen saajissa ylipäättään ja samoin vailla ensisijaisia etuuksia olevien toimeentulotuen saajissa. (Raittila ym. 2018, 31-32.)

Koska nuorten työttömyysetuuksia on rajattu, monet alle 25-vuotiaat toimeentulotuen saajat eivät siis saa mitään muita tukia, tai saavat lisäksi ainoastaan asumistukea. Tällainen tulottomuus on erityisen yleistä nuorten kohdalla. (Palola ym. 2012, 21-22, 25.) Täysin työkykyiset toimeentulotukea pitkäaikaisesti saavat asiakkaat ovat verrattain harvinaisia (Palola ym. 2012, 27), ja työelämän realiteetit ovat kovia nuorille, joilla ei ole koulutusta tai työkokemusta (Palola ym. 2012, 46). Kyse on siis juuri näistä eri tavoin oireilevista nuorista, jotka eivät saa työttömyysetuutta velvoitteiden täyttämättömyyden vuoksi ja joista tulee pitkäaikaisia perustoimeentulotuen asiakkaita.

Samansuuntaisia huomioita tekevät myös Karjalainen & Hannikainen-Ingman. Nuorilla toimeentulotuen, ja usein myös työmarkkinatuen, saajilla on Karjalaisen & Hannikainen-Ingmanin mukaan aina monisyisiä ongelmia: perheolosuhteista johtuvaa näköalattomuutta, koulunkäyntivaikeuksia, asumiseen liittyviä ongelmia ja taloudellisia ongelmia. Taustalla on usein terveydellisiä syitä, kuten mielenterveyson-

gelmia, oppimisvaikeuksia ja myös koulukiusaamista. Kirjoittajien mukaan puhuttaessa syrjäytyneistä tai syrjäytymisvaarassa olevista nuorista tulee kuitenkin yksittäisen nuoren sijaan tarkastella yksittäisen nuoren laajempaa todellisuutta, taloudellista, sosiaalista ja kulttuurista elinympäristöä. Usein syyt ovat ennen kaikkea rakenteellisia ja liittyvät myös yhteiskuntien murrokseen: työelämän muutoksiin ja kilpailullisiin rakenteisiin (jotka vaikeuttavat etenkin vajaakuntoisten työllistymistä), sosiaalipoliittikkaan, ja makroekonomistisiin kansallisiin tavoitteisiin, mutta myös esimerkiksi oppilaitosten aloituspaikkojen määrään. Taloudellisesti syrjässä olevilla nuorilla on keskimääräistä useammin erilaisia sairauksia. (Karjalainen & Hannikainen-Ingman 2012, 48-49.)

Lähteiden mukaan toimeentulotuen asiakkaissa korostuivat myös nuoret ylipäättään. Yksi suuri perustoimeentulotuen saajien ryhmä on juuri työttömät nuoret, joilla ei ole oikeutta työttömyysetuuteen. Nuorimpien ikäryhmissä tulottomuus on huomattavasti vanhempia ikäryhmiä yleisempää. (Askelo 2009, 178-179.) Vaikka perustoimeentulotuen on ollut tarkoitus olla väliaikainen, viimesijainen tukimuoto, monet saavat sitä pitkäaikaisesti. Tämä johtuu osaltaan muiden perusturvaetuuksien alhaisesta tasosta, mutta nuorten keskuudessa tuen saaminen on erityisen yleistä, alle 25-vuotiaita toimeentulotuen saajista on noin neljäsosa. (Jauhiainen & Korpela 2019, 7-8, 10, 12-14.) Kelan rekisterissä ”työttömiksi määritellään myös ne henkilöt, joilla ei ole maksussa ensisijaisia etuuksia ja joiden muista tiedoista ei käy ilmi, että he olisivat esimerkiksi opiskelemassa, suorittamassa ase- tai siviilipalvelusta tai hoitamassa lasta tai muuta perheenjäsentä kotona”; nämä työttömyysetuudettomat työttömät muodostavat neljänneksen perustoimeentulotuen saajista (Jauhiainen & Korpela 2019, 12-13).

Raittilan ym. selvityksessä tosin todetaan, että perustoimeentulotukea saavissa nuorissa oli myös opiskelijoita, joilla ei kuitenkaan syystä tai toisesta ollut huomioitu opintolainaa tulona perustoimeentulotuessa, ainakaan syksyn ensimmäisenä toimeentulotukikukautena. Kaikille lainantakausta ei oltu myönnetty. Lisäksi joukossa oli ainakin vanhempien luona asuvia nuoria, joiden vanhemmat saivat myös perustoimeentulotukea. Myös lastensuojelun jälkihuollon asiakkaat on ”vapautettu” opintolainan nostamisen velvoitteesta. (Raittila ym. 2018, 33.)

Nuorten lisäksi joidenkin muidenkin ryhmien kohdalla myös perustoimeentulotuen saanti korostuu. Myös maahanmuuttajataustaisilla nuorilla riskit ovat jonkin verran keskimääräistä isommat. Koska työttömänä oleminen on taloudellisesti kannattavampaa opiskeluun verrattuna, taloudellinen ahdinko saattaa myös pakottaa opintojen keskeyttämiseen. Köyhyys on muutenkin periytyvää (ylisukupolvista), ja maahanmuuttajatausta lisää köyhissä perheissä asuvien nuorten syrjäytymisen todennäköisyyttä. (Virtanen 2009, 60, 63.) Vaikka suurin osa tuen saajista on Suomen kansalaisia, selvästi keskimääräistä useammin tukea saivat ns. pakolaismaista tulevat nuoret ja jonkin verran enemmän myös Venäjän ja Viron kansalaiset. Maahanmuuttajataustaisten nuorten yliedustuksen taustalla oli heikompi työmarkkina-asema, joka selittivät sekä syrjintä että kielitaito. (Raittila ym. 2018, 21-22.) Suvi Linnanmäki kuvaa myös omassa artikkelissaan maahanmuuttajien toimeentulotuen saantia. Maahanmuuttajien keskuudessa toimeentulotuen asiakkuus on keskimääräistä yleisempää, mikä vaikuttaa myös heidän lastensa tulevaisuudennäkymiin. Samassa artikkelissa nousee esiin se, että etenkin toimeentulotuen hakeminen on huomattavan vaivalloista maahanmuuttajille, järjestelmä on byrokraattinen, eikä kielteisten päätösten perusteluita useinkaan ymmärretä. Palvelujärjestelmä ei ole välttämättä onnistunut tavoitessaan, jos palvelun käyttö on näin hankalaa yhdelle pääkäyttäjärhymistä. (Linnanmäki 2009, 152-153.) Saman voidaan todeta pätevän myös päihde- ja mielenterveysongelmaisiin asiakkaisiin. Nuorten maahanmuuttajien tai maahanmuuttajataustaisten henkilöiden, joilla on lisäksi mielenterveyden tai päihteiden kanssa haasteita, voidaan katsoa olevan moninkertaisessa riskissä jäädä joko perustoimeentulotuen varaan tai viimesijaisenkin etuuden ulkopuolelle hakemiseen liittyvien vaikeuksien vuoksi.

TE-toimistojen kieltävän lausunnon yhteyttä pitkittyneeseen toimeentulotuen saantiin on Raittilan ym. mukaan hankala tulkita varmasti. Tulojen putoaminen ja epäselvä taloudellinen tilanne voi jo itsessään viedä nuorilta resursseja, joita työllistymiseen tai muuhun oman aseman kohottamiseen tarvittaisiin. Toisaalta mahdollisesti ne nuoret, joilla on jo valmiiksi monenlaisia ongelmia, harvemmin täyttävät työttömyysetuuden saamisen kriteerit (Raittila ym. 2018, 41). On tilastollista näyttöä siitä, että suuri osa toimeentulotukea saavista nuorista jää tuen piiriin useaksi vuodeksi ja

osalla kyse on ylisukupolvisesta ilmiöstä, eli he ovat kasvaneet perheissä, joissa vanhemmat ovat saaneet toimeentulotukea. (Haapamäki 2014, 78.)

Nuorten keskuudessa oli myös tavallista, että ennen perustoimeentulotukea ei saatu mitään etuuksia (40% mitään etuuksia saamattomista oli alle 25-vuotiaita). Toimeentulotuen saajien ryhmittelyjen kautta tarkastellessa nuorten ryhmää leimaakin se, että nämä ovat saaneet ennen toimeentulotukea joko opintoetuuksia tai eivät mitään tuloa. Miesten osuus korostuu. Monet asuvat edelleen vanhempiansa luona. (Jauhiainen & Korpela 2019, 26-29.) Tämä on ymmärrettävää huomioiden sen, että nuoret eivät saa työttömyysetuuksia; opintoetuuksien saaminen edeltävästi voi kertoa keskeytyneistä opinnoista (etenkin koska valmistuneella nuorella olisi oikeus työttömyysetuuteen).

Raittilan ym. selvityksessä samoin nostetaan heti alkuun esiin nuorten muita ryhmiä yleisempi perustoimeentulotuen saanti. Sen taustalla katsotaan olevan useita eri tekijöitä: työttömyysetuuksien saannin tiukennetut ehdot nuorten kohdalla; se, että nuorille ei ole vielä kertynyt varallisuutta; ja nuoret ovat epävarmemmassa asemassa työmarkkinoilla. Toimeentulon haasteiden keskeisinä syinä nähdään nuorten vaikeus saada ensisijaisia etuuksia ja korkeat asumiskustannukset. Raittila ym. toteaa myös, että taustalla on ”todennäköisesti” myös terveyteen liittyviä seikkoja, vaikka niitä ei tutkimuksessa olekaan tarkasteltu tarkemmin. (Raittila ym. 2018, 4.) Toimeentulotukipäätöstä tehdessä tulisi arvioida myös sitä, onko asiakkaalla tarve sosiaalihuollon palveluille. Alle 25-vuotias nuori, joka on ollut toimeentulotuen varassa yli neljä kuukautta, tulee esimerkiksi aina ohjata sosiaalihuollon palveluihin. (Raittila ym. 2018, 8.)

Raittila ym. kiinnittävät huomiota myös nuorten voimakkaampaan sanktiointiin työttömyysetuuden suhteen ja kertovat, että kielteinen te-palveluista annettu lausunto heikensi todennäköisyyttä perustoimeentulotuelta pois pääsemiseen. (Raittila ym. 2018, 43.) Etuuksien evääminen ei siis motivoi nuoria parantamaan asemaansa, vaan luo pitkäaikaista perustoimeentulotuen tarvetta. Siirtymän pois toimeentulotuelta todennäköisyys on suurin ensimmäisinä kahtena kuukautena, kun taas toi-

meentulotuen saannin pitkittyessä todennäköisyys siltä pois siirtymiseen laskee huomattavasti. (Raittila ym. 2018, 36). Taustalla on mahdollisesti se, että 1-2 kk perustoimeentulotukea saavissa on paljon henkilöitä jotka hakevat sitä esimerkiksi opintojen ollessa kesällä tauolla tai odottaessaan päätöstä ensisijaisesta etuudesta. Nuorista toimeentulotuen saanti venyy pidemmäksi todennäköisemmin kaupunkialueilla asuvilla nuorilla ja pakolaismaista tuleville maahanmuuttajataustaisilla nuorilla. (Raittila ym. 2018, 40.) Pitkittänyt perustoimeentulotuen saaminen liittyy muuhun huonosuuteen, etenkin mielenterveyden ongelmiin. Lisäksi taustalla on rakenteellisia ongelmia ja kannustinloukkuja; ensisijaisten etuuksien puute ja yksinhuoltajuus esimerkiksi tekevät mahdottomaksi siirtymisen pois perustoimeentulotuelta. (Raittila ym. 2018, 43-44.)

5.2.2 Nuoret Kelan asiakkaina ja perustoimeentulotuen leikkaukset

Jo edellä on puhuttu siitä, että nuoriin kohdistuu sosiaalietuuksien ja palveluiden suhteen erityistä huomiota. Karjalainen ja Hannikainen-Ingman kirjoittavat, että nuorten osallisuutta ja kiinnittymistä työ- ja opiskeluelämään, ja toisaalta etenkin nuorten syrjäytymisen ehkäisemistä pidetään erittäin tärkeänä tavoitteena kehittyneissä hyvinvointivaltioissa. Nuoria kannustetaan tehostetusti opiskelemaan, töihin ja erilaisiin harjoitteluihin. Kääntöpuolena on kuitenkin aktivoinnin pakko ja toimeentulotuen perusosan leikkaaminen sanktiona työstä tai koulutuksesta kieltäytyvillä. Sosiaalitoimessa perusosan leikkaamista on toteutettu vain harvoin ja vakaan harkinnan jälkeen. (Karjalainen & Hannikainen-Ingman 2012, 47.) Vuoden 2017 alusta perustoimeentulotuen päätöksenteko siirtyi kunnilta Kelalle, ja sen myötä leikkauksia tehdään useammin; tästä lisää tuonnempana.

Vain nuoria koskee myös Lain kuntoututtavasta työtoiminnasta pykälä (L 189/2001 27 §), jonka mukaan Kelan pitää lähettää kotikuntaan ilmoitus alle 25-vuotiaasta työttömästä henkilöstä, joka on saanut perustoimeentulotukea vähintään neljän kuukauden ajan. Tarkoituksena on ohjata henkilöt vahvemman tuen piiriin, jonka

tavoitteena on tukea heidän työllistymistään tai palveluihin osallistumistaan. Toisaalta kyse ei ole vain tuesta vaan myös sanktiosta: haluttomuus tai kyvyttömyys osallistua toimintaan mahdollistaa perusosan leikkaamisen 20%:lla tai toistuessaan jopa 40%:lla. (Jauhiainen & Korpela 2019, 22-24.) Kelasta lähetetään kuntiin ilmoituksia myös muusta tuen tarpeesta silloin kun se on Kelalla tiedossa, esimerkiksi päihteiden käyttö, elämänhallinta, väkivalta tai lapsen tarpeisiin liittyvä huoli (Jauhiainen & Korpela 2019, 25).

Perustoimeentulotuen ominaisuus onkin, että toimeentulotuen perusosaa voidaan leikata, mikäli sen saajan katsotaan kieltäytyvän työllistämiseen tähtäävästä toimenpiteestä (Laki toimeentulotuesta 30.12.1997/1412, § 2a, § 10). Lain pykälää on muutettu useampaan otteeseen. Yhtenä oman kirjallisuuskatsaukseni lähteenä olevan Palolan ym. tutkimuksen lähtökohtana on vuonna 2011 voimaan tullut lakimuutos, joka mahdollisti alle 25-vuotiaan henkilön toimeentulotuen perusosan leikkaamisen koulutuksen keskeyttämisen tai koulutuksesta kieltäytymisen vuoksi. Lakimuutos herätti keskustelua, ja Palolan ym. mukaan sitä ei juuri kukaan kannattanut, vaikka laki hyväksyttiin. Lakimuutoksen kohderyhmää olivat juuri sosiaalityön asiakaina olevat nuoret, joilla oli työ- ja toimintakyvyn ja/tai koulutuksen ja työelämän kanssa hankaluuksia. Vaikka lain tavoitteena oli ”kannustaa” nuoria selvittämään elämäntilannettaan sosiaalialan ammattilaisten ja työvoimaviranomaisten kanssa, hallituksen esityksessäkin myönnettiin, että kyse oli jo syrjäytymisvaarassa olevista nuorista, joiden suhteen muut sosiaalityön keinot (kuin perusosan alentaminen) olivat ensisijaisia. (Palola ym. 2012, 5-6.) Lakimuutoksen aikaanhan perustoimeentulotukea käsiteltiin kunnissa ja silloinkin, kun päätöksen teki etuuskäsittelijä, perusosan alentaminen edellytti sosiaalityöntekijän lupaa. Toisaalta etuuskäsittelijöiltä saattoi tulla jopa painostusta leikkaamiseen. (Palola ym. 2012, 33). Sosiaalityöntekijöille terveydeliset syyt olivat tärkeä osa harkintaa, kun pohdittiin toimeentulotuen perusosan alentamista. Psykkisen voinnin tai kriisien vuoksi koulun keskeyttäneen perusosan alentaminen olisi ”lyödyn lyömistä”. (Palola ym. 2012, 29-30, 38, 41-42, 47.)

Palola ym. toteavat, että lakimuutoksen taustalla oli yleiseurooppalainen aktiivointipolitiikka, johon kytkeytyi ajatus siitä, että sanktiot kannustaisivat nuoria kehittämään taitojaan. Kyse oli EU-linjausten toimeenpanosta Suomessa, mutta käytännössä politiikan oikeellisuudesta ei oltu vakuuttuneita, eikä poliitikoilla ollut juuriakaan tietoa syrjäytymisvaarassa olevien nuorten elämästä. Lain uskottiin pakottavan nuoria “pysähtymään” ja korjaamaan tilannettaan, mutta tämä ei käytännössä ollut realistista nimenomaan heikoimmassa asemassa olevien nuorten kohdalla. (Palola ym. 2012, 7-10.) Lain voimaantuloa edeltävä sosiaalipoliittinen keskustelu jakoi nuoret aktiivisiin ja syrjäytyneisiin, passiivisiin nuoriin, ja sosiaalipolitiikan katsottiin liittyvän nimenomaan niihin nuoriin, joilla meni huonosti. (Palola ym. 2012, 11-13.) Sairausperustaisuus näkyy nuorten toimeentulotuen saannissa, ja erityisesti masennus on yleinen syy työkyvyn menettämiseksi. On myös tärkeä pohtia, miten työttömyys ja kouluttautumattomuus vaikuttaa mielenterveyteen ja miten paljon esimerkiksi diagnoosimattomat psykiatriset ja neuropsykiatriset ongelmat sekä oppimisvaikeudet vaikuttavat työ- ja opiskelukykyyn. (Palola ym. 2012, 48-50.) Sairastavuuden kysymysten lisäksi perusosan leikkaaminen opintoihin hakemattomuuden vuoksi saattoi osua nuoriin, jotka olivat työharjoittelussa etsimässä vielä omaa alaansa; tällainen aktiivisiin nuoriin kohdistunut hakupakko leikkauksen uhallä koettiin erityisen epäoikeudenmukaisena (Palola ym. 2012, 31). Aina nuoret eivät olleet ylipäättäen tietoisia hakuvaikeuksista harjoittelun aikana, ja on myös todettu että vaikeimmassa asemassa olevat nuoret eivät kykene yksin selviämään viranomaisverkostossa asioinnista (Palola ym. 2012, 45-56). TE-toimiston ohella vaikeaksi koettiin etenkin Kelan kanssa asiointi jatkuvine “sotkuineen”. Nuoret saattavat jättää heille kuuluvat etuudet hakeutumatta tai masentuvat “lomakepelleilyn” vuoksi (Palola ym. 2012, 62).

Puhuttaessa nuorten perusturvan alentamisesta sosiaali- ja terveysministeriön infossa linjataan, että päätöksen pitää aina perustua “työttömyysetuutta koskevaan viranomaisratkaisuun”, mutta samalla se edellyttää myös sosiaalitoimessa tehtävää kokonaisharkintaa. Laki vaatii, että perusosan alentaminen ei saa vaarantaa välttämättömyyttä toimeentuloa tai aiheuttaa kohtuutonta tilannetta, ja sen alentamisen yhteydessä

on aina tehtävä suunnitelma. (Palola ym. 2012, 22.) Helsingin kaupungin omissa ohjeissa ja linjauksissa ohjataan kutsumaan nuori sosiaalityöntekijän tapaamiselle, jossa suunnitelma laaditaan, ja perusosan alennukseen päädytään vain mikäli nuori ei saavu mainitulle ajalle (Palola ym. 2012, 23). Tällaisenaankin lakimuutos on herättänyt runsaasti kritiikkiä sosiaalityöntekijöiden keskuudessa; sitä on pidetty jo entisestään heikoimmassa asemassa olevien rankaisemisena, ja nimenomaan toimeentulotuen perusosan leikkausta on pidetty myös ikäsyrijintänä; lähes kaikilla sosiaalityön alle 25-vuotiailla asiakkailta on työvoimapolitiittinen lausunto, jonka mukaan työttömyysetuutta ei makseta. Lakimuutos koski siis kaikkia sosiaalityön nuoria asiakkaita (Palola ym. 2012, 28). Asiakassuunnitelman laatiminenkaan ei välttämättä sellaisenaan palvelut asiakasta, paitsi korkeintaan ”pakottamalla” sosiaalityöntekijän tapaamiseen: suunnitelma saattoi perustua enemmän lain kirjaimen toteuttamiseen, ja asiakas saattoi itsekin puhua vain sitä, mitä uskoi työntekijän haluavan kuulla, eikä sitä, mitä aidosti toivoi (Palola ym. 2012, 39).

Toisaalta ohjeissa korostettu harkintarooli perusosaa alentamisen suhteen koettiin nuorten kannalta myönteisenä; eräs haastateltu sanoi: ”Jos Kela myöntäisi toimeentulotuen, eikä olisi tällaista harkintaa, niin passivoituvan väestön määrä olisi huomattavasti suurempi” (Palola ym. 2012, 27). Ironista on, että nyt perustoimeentulotuki on siirtynyt Kelaan, jossa alentamispäätöksiä on tehty välillä rutiininomaisesti ilman harkintaa. Palolan ym. ennen toimeentulotuen Kela-siirtoa haastattelemat sosiaalityöntekijät katsoivat, että harkinnalla perusosan leikkaamiselle ei ollut perusteita, vaan siitä saattoi olla jopa haittaa, sillä se esimerkiksi hidasti nuorten itsenäistymistä (Palola ym. 2012, 28). Harkintaa käytettiin tarkkaan, ja epävarmoissa tapauksissa konsultoitiin myös kollegoita, ja lopulta leikkauspäätöksiä tehtiin vain harvoin (Palola ym. 2012, 33, 35). Lainmuutoksen logiikka herätti myös kysymyksiä: miksi yhteis- haussa hakemattomuus aiheuttaisi perusosan leikkauksen yhdeksi tai kahdeksi kuu- kaudeksi, eikä vaikkapa seuraavaan hakuun asti (Palola ym. 2012, 30)? Perusosan leik- kaamisen pelättiin myös johtavan vain velkaantumiseen, eikä suinkaan kannustavan nuorta (Palola ym. 2012, 32). Kyse ei ollut nuorten saamattomuudesta, vaan vaikeista elämäntilanteista, sopivien opiskelu- ja työpaikkojen vähäisyydestä sekä tilanteiden

monimutkaisuudesta; haastatteluissa nousi esiin, että toimintatapoja kehitettäessä tärkeää olisi, että lähtökohtana olisivat nuorten ja heidän kanssaan työskentelevien ammattilaisten eivätkä hallinnon tarpeet (Palola ym. 2012, 36, 43).

Haastatteluissa nousikin esiin ajatus siitä, että vaikka työ- ja elinkeinohallinnon toimintatavoissa korostuu tiukkuus nuorten suhteen, nimenomaan nuorten kohdalla tulisi suhtautua pikemminkin erityisen ymmärtäväisesti nuorten elämäntilanteen vaikeuksiin. Fysiologisestikin nuoruus on vielä keskeneräisyyttä ja ”velloamista”. Laki liittyy myös keskiluokkaiseen ideaaliin, eikä huomioi laajasti elämäntilanteiden haasteellisuutta. Perhe saattaa olla nuorelle pikemminkin taakka kuin tuki. Aluekohtaiset erot ovat suuria, ja työharjoittelukin saattaa olla epärealistinen tavoite päihdetodellisuudessa elävälle, tai asunnottomalle nuorelle. (Palola ym. 2012, 37, 40, 63, 65.) Ammattietiikan valossa arvioitiin kriittisesti aktivointipolitiikkaa, joka tuntui perustuvan oletukseen nuorten laiskuudesta; sen sijaan toivottiin, että sosiaalityö voisi kannustaa nuoria löytämään arjesta edes jotakin merkityksellistä ja samalla mahdollisuuksia tehdä rakenteellista työtä (Palola ym. 2012, 40).

Valitettavasti perustoimeentulotuki siirtyi Kelalle vuoden 2017 alusta lukien. Kelan käsittelystä puuttuu Palolan tutkimuksessa kuvattu ammatillinen harkinta ja Kela teki leikkauksia mekaanisesti. Kela tosin ilmoittaa leikkauksista alueen sosiaalityölle, mutta tämä ei välttämättä johda mihinkään, mikäli sosiaalialan ammattilaiset eivät tavoita nuorta. Vaikka alennettun toimeentulotuen tarkoitus on toimia kannustimena työllistymistä edistäviin palveluihin, nuorten tapauksessa erityisesti opiskelun, se ei toimi halutulla tavalla. Raittila ym. tuovat esiin, että toimeentulotuen liittyy rakenteellisia kannustinloukkuja; se ei välttämättä motivoi esimerkiksi opiskelun, sillä 40% alennettukin toimeentulotuen perusosa on suurempi kuin opintoraha. Nuoren on ensisijaisesti nostettava opintolainaa rahoittaakseen opiskeluaan, mikä heikentää opintoetuuksien ja sitä kautta koko opiskelun houkuttelevuutta. (Raittila ym. 2018, 13.) Myös työntekoon perustoimeentulotuki kannustaa heikosti, sillä perustoimeentulotuessa ei ole suojaosaa, joka työttömyysetuudessa on tähän asti ollut. Vaikka ansiotuloista vähennetäänkin 150 euroa toimeentulotuen laskelmalla, loput nettotuloista huomioidaan täysimääräisinä. (Raittila ym. 2018, 33-34.)

Raittilan ym. julkaisussa kiinnitetään huomiota myös siihen, että Suomen sosiaaliturvajärjestelmä on alunperin rakennettu kaikille tarkoitettujen palvelujen mallin eli universaalisuuden pohjalle. Sen rinnalla on kuitenkin vahvistunut ristikkäinen ideologia, ajatus palveluiden selektiivisyydestä ja samalla voimakkaammasta velvoittavuudesta. Tämä kohdistuu etenkin nuoriin. (Raittila ym. 2018, 13.) 18-24-vuotiaiden perustoimeentulotuen alennuksen vuoksi tehtiin sosiaalitoimelle ilmoituksia vuonna 2017 Kelassa yhteensä 10708 kappaletta. Sosiaalialan ammattilaiset näkevät leikkausten ongelmallisuuden, ja näkevät niiden ainoana hyvänä puolena nuorten ohjautumisen palveluiden piiriin, joskin sekin on perustoimeentulotuen Kela-siirron jälkeen ollut aiempaa hankalampaa. Sanktioinnin sijaan sosiaalialan ammattilaiset toivovat vahvempaa kannustavuutta ja huono-osaisuuden syihin puuttumista mahdollisimman varhaisessa vaiheessa. (Raittila ym. 2018, 15-16.) Tämän kannalta huomionarvioista on se, että perustoimeentulotuen saaminen on ylisukupolvista: nuoren toimeentulotuen saantia ennusti vahvasti se, että vanhemmat olivat saaneet toimeentulotukea yli 6 kk lapsen ollessa alle 15-vuotias, ja ylisukupolvinen köyhyys periytyi etenkin yksinhuoltajaperheissä (Raittila ym. 2018, 24).

Yhteenvedon voidaan siis todeta, että perustoimeentulotuen varassa oleminen muodostuu helposti pitkäaikaiseksi niille nuorille, jotka eivät ole oikeutettuja työttömyysetuuteen hakuvelvoitteen laiminlyömisestä tai te-palveluiden kanssa asiointiin liittyvien vaikeuksien vuoksi. Kyse ei ole "saamattomuudesta" vaan yleensä päihde- ja mielenterveysongelmista, joihin sanktiointi ei auta. Usein kyse on lisäksi ylisukupolvisesta köyhyydestä, jonka murtaminen ei ole yksinkertaista. Perustoimeentulotuen Kela-siirron myötä perusosan leikkaaminen on yleistynyt, ja sosiaalityön piiriin pääseminen sen seurauksena ei ole muuttunut ainakaan sen helpommaksi nyt kun päätöksenteko tapahtuu muualla. Sosiaalityön tapaamisilla päihde- ja mielenterveysongelmainen nuori voisi saada arvion tilanteestaan ja apua hoidon piiriin pääsemiseen, mutta sekään ei nykyisellään toteudu pitkälti rakenteellisista syistä. Seuraavassa luvussa käsitellään lähteiden varassa tarkemmin terveydenhuollon ja sairausetuuk-sien piiriin pääsemistä.

5.3 Sairausetuuksien saamisen ongelmat

5.3.1 Nuorten lisääntyvät mielenterveysongelmat

Edellisissä luvuissa on lähteiden kautta käyty läpi sitä, kuinka monilla nuorilla työttömyyden, koulutukseen hakemattomuuden ja siitä johtuvan työttömyysetuuksien saamatta jättämisen, perusosan leikkaamisen tai joskus jopa kaikkien etuuksien ulkopuolelle jäämisen taustalla ovat toimintakyvyn rajoitteet ja usein päihde- tai mielenterveysongelmia. Periaatteessa etuusjärjestelmän mukaan tällöin henkilön tulisikin olla sairausetuuksilla, mutta tämä ei näiden nuorten kohdalla usein myöskään toteudu. Tässä luvussa käymme lähteiden valossa läpi sitä, miksi.

Nuorten mielenterveysongelmien lisääntyminen on ollut usein esillä julkisessa keskustelussa. Nuorten ikäryhmissä työkyvyttömyyseläkkeet ovat lisääntyneet, ja mielenterveyden ongelmat olivat yleisin alle 25-vuotiaiden työkyvyttömyyseläkkeen syy (Harkko ym. 2016, 48). Työkyvyttömyyttä aiheuttavien sairauksien keskuudessa yleisestikin korostuivat yleisimpänä nimenomaan mielenterveyden häiriöt: skitsofrenia, mieliala-, persoonallisuus- ja käytöshäiriöt. (Haapamäki & Askelo 2009, 159.) Vuosien 2003-2011 välillä pitkät sairauspäivärahaudet yleistyivät seurantajakson loppua kohden, ja 18% pitkään sairauspäivärahaa saaneista sai myös työkyvyttömyyseläkettä (Harkko ym. 2016, 49).

Sama ilmiö nousee esiin myös lääkkeiden käyttöä tutkittaessa. Nuorten psyykenlääkkeiden käyttö on lisääntynyt huomattavasti. Taustalla on useita tekijöitä, kuten oireiden lisääntyminen tai vaikeutuminen, hoitojärjestelmän muutokset, muiden hoitoressurssien puute, lääkkeen aloituskynnyksen madaltuminen tai ylipäätään lääkkeiden käyttäminen yhä useampiin käyttötarkoituksiin. Etenkin nuorilla naisilla masennuslääkkeiden käyttäjien osuus kasvoi merkittävästi. Masennuslääkkeiden käyttö lisääntyi erityisesti perheettömillä, yksin asuvilla nuorilla. Myös esimerkiksi ADHD-lääkkeiden käytössä oli nousua. Kokonaisuudessaan lääkekorvauksia psyykenlääk-

keistä saaneiden nuorten osuus tarkastelujaksolla 2001-2010 nousi kahdesta prosentista 11 prosenttiin. Lääkkeiden käyttö ei kuitenkaan kaikilla ollut pitkäaikaista; esimerkiksi vuonna 2009 lääkkeiden käytön aloittaneista lääkitys ei jatkunut enää seuraavana vuonna. (Harkko ym. 2016, 40-46.) Työssä olevilla ja opiskelijoilla psyykenlääkityksen käytön nousu oli suhteellisesti suurinta. Psyykenlääkkeiden käyttäjistä kuitenkin $\frac{3}{4}$ oli suorittanut toisen asteen tutkinnon, suurin osa jo ennen lääkityksen aloittamista. (Harkko ym. 2016, 125.) Suuri osa lisäyksestä liittyi siis koulutettuihin nuoriin, jotka opintojen jälkeen päätyivät hoidon piiriin.

Sairauspäiväraahajaksot olivat yleisimpiä niillä henkilöillä, jotka olivat suorittaneet enintään perusasteen tutkinnon, mutta mielenterveyden ja käytöksen häiriöiden kohdalla ero oli erityisen suuri. Töissä käyvillä ja opiskelevilla sairauspäiväraahajaksoja oli harvemmin kuin työelämän ulkopuolella olevilla. He myös useammin palasivat työelämään kuntoutustukijakson jälkeen, kun taas jo valmiiksi työelämän ulkopuolella olevat useammin siirtyivät eläkkeelle pidempiaikaisesti. (Harkko ym. 2016, 50-51, 54.) Eläkettä myönnettiin nuorille, joista suurin osa sen sijaan oli jo ennen eläkettä työvoiman ulkopuolella. Naisilla tähän syynä olivat useimmiten mielialahäiriöt ja miehillä skitsofrenia. Työkyvyttömyyseläkkeeltä pois pääseminen oli harvinaista. (Harkko ym. 2016, 125.)

5.3.2 Nuoret palveluiden ulkopuolella

On kuitenkin myös isompi joukko nuoria, jotka eivät näy tässä Harkon ym. esittelemässä tilastossa, sillä heillä ei välttämättä ole lainkaan hoitokontaktia, tai he eivät ainakaan saa lääkärinlausuntoa sairausetuuksia varten. Harkon tutkimuksessa todetaan, että koska kyse on kuitenkin palveluiden käytöstä, alipeitto saattaa olla merkittävä ongelma tutkimuksen kannalta. Esimerkiksi kaikki mielenterveysongelmista kärsivät eivät osta psyykenlääkkeitä. (Harkko ym. 2016, 11, 22-23, 25.)

Harkon ym. tutkimuksen lähtökohtaa voi pitää ainakin osin rakenteellisena, sillä ilmiötä hahmotetaan paitsi yksilöllisenä, myös instituutiotason toimintana ja sitä tarkastellaan yksilön ja hänen ympäristönsä vuorovaikutuksena, jonka onnistumiseen

vaikuttavat sekä yksilölliset tekijät että rakenteet. Nimenomaan institutionaaliset tekijät vaikuttavat osaltaan syrjäytymiseen. (Harkko ym. 2016, 14, 16.) Palveluiden osalta on tehty useita selvityksiä, jotka pureutuvat nuorten syrjäytymiseen. Niiden osalta on todettu, että riskeihin vaikutetaan parhaiten ennaltaehkäisevillä toimenpiteillä, toimivilla julkisilla peruspalveluilla, jotka tukevat lapsia, nuoria ja perheitä (Harkko ym. 2016, 17). Yhteiskunnalliset muutokset vaikuttavat väistämättä nuorten asemaan, sekä väestötasolla että niillä nuorilla, joilla sosiaaliset tai terveydelliset tekijät aiheuttavat erityisiä riskejä osattomuudelle. Lapsena kodin ulkopuolelle sijoitettujen ja eläke-etuutta saaneiden nuorten kohdalla opintoja saatiin valmiiksi muita nuoria myöhemmin; myös mielenterveysongelmat vaikuttavat opintojen pidempään kesto-aikaan. Etenkin miehillä psyykenlääkkeiden ostaminen oli käänteisessä suhteessa korkeakouluopintojen suorittamiseen. Lyhytkestoinen työelämän ulkopuolella olo oli verrattain tavallista siirtymävaiheissa, mutta enintään perusasteen koulutuksen suorittaneiden sekä lastensuojelun sijaishuollossa asioiden osalta työllisyyskehitys oli muita selvästi heikompaa. Miehet olivat naisia useammin vain perusasteen koulutuksen varassa. Alaikäisinä kodin ulkopuolelle sijoitetuista selvästi useampi suoritti vain peruskoulun. Heissä oli enemmän eläke-etuuksien saajia sekä toimeentulotuen nostajia kuin muissa samanikäisissä. (Harkko ym. 2016, 32-34, 36-37.)

Edellä on jo todettu, että koulutuksen keskeyttämisen tai siihen hakematta jättämisen taustalla oli usein nimenomaan terveydellinen syy: masennus, uupumus, tai päihteiden käyttö. Monilla nuorilla oli jo siihen liittyvä hoitokontaktikin, mutta joskus kyse oli pikemminkin nuorta tavanneen sosiaalialan ammattilaisen tai nuorisotyöntekijän huomaamasta heikosta toimintakyvystä, ja nuori ei ollut motivoitunut asian tarkempaan selvittelyyn. Aina selvittelyt eivät olleet mahdollisia myöskään tukipalveluiden puutteen vuoksi. Matalan kynnyksen palveluita ei ollut tarjolla, eikä sosiaalialan ammattilaisilla ollut mahdollisuuksia ohjata nuoria eteenpäin terveydenhoitoon. Lähetteen saaminen psykiatrian poliklinikalle ei ole helppoa, ja yhteistyö terveys- ja sosiaalipalveluiden välillä on niukkaa. Jotkut syrjäytyneimmät nuoret eivät ylipäätään pääse minnekään kotoaan erilaisista syistä, eivät sosiaalityöntekijän tapaiselle, Vamokselle, tai muihinkaan palveluihin. Vaikka hoito alkaisi, käyttämättä

jääneet käynnit voivat johtaa psykiatrisen hoidon nopeaan päättämiseen, vaikka taustalla olisi nimenomaan sairauden heikentämä toimintakyky. (Palola ym. 2012, 29-30, 38, 41-42, 47.)

Nuorella on mahdollisuus saada ammatillista kuntoutusta, jonka ehtona on työkyvyn heikentyminen sairauden tai vamman vuoksi. Tällöin nuori saa etuutenaan kuntoutusrahaa. Artikkelissa tarkasteltujen vuoden 2011 tilastojen mukaan kuntoutusrahan saajissa oli 7389 alle 25-vuotiasta nuorta. Vain pieni osa perustoimeentulotukea saavista nuorista pääsee kuntoutukseen; kaikilla ei varmaankaan ole tarvettaakaan, mutta kuntoutusasiat harvoin nousevat edes keskusteluun, eikä asiasta ole tutkittua tietoa. (Karjalainen & Hannikainen-Ingman 2012, 50.) Ammatillinen kuntoutus painottui erityisesti vähän koulutettuihin. Ammatillista kuntoutusta edelsi psyykkilääkeostojen yleistyminen, joten suuri osa osallistuneista oli nimenomaan psyykkisesti oireilevia. Kuntoutusjaksoista huolimatta kymmenen vuoden seurantajaksolla miehistä 42% ja naisista 35% oli ollut yli puolet ajasta työn ja opintojen ulkopuolella, ja toimeentulon vaikeudet olivat yhteydessä kuntoutusjaksoihin osallistumiseen. (Harkko ym. 2016, 102-103.) Kuntoutusta sai Harkon ym. tutkimuksessa seuratuista nuorista 4,6%; valtaosa kuntoutuksen saajista oli naisia (Harkko ym. 2016, 98-101). Lääkinnällisen kuntoutuksen saajat, jotka jo lähtökohtaisesti olivat vaikeavammaisiksi luokiteltuja, ovat kuntoutujaryhmistä sosioekonomisesti heikoimmassa asemassa. Kuntouksesta huolimatta heistä vain harva päätyi työelämään. (Harkko ym. 2016, 106.)

Kuntoutukseen on hankala päästä ilman terveydenhuollon arvioita, jonka saaminen voi puolestaan olla vaikeaa. Kuntoutustutkimukset voisivat olla tärkeä väline siirtymävaiheisiin, jotta nuorten siirtyminen peruskoulusta jatko-opintoihin tai ammattikoulutuksesta työelämään sujuisi mahdollisimman saumattomasti. Toimintakyvyn ongelmat aiheuttavat lisääntyvää terveydellistä eriarvoistumista, jonka korjaamiseksi laajemmin saatavilla olevat kuntoutuspalvelut voisivat olla tärkeä keino. (Karjalainen & Hannikainen-Ingman 2012, 52-53.) Nykyisellään kuntoutuspalvelut eivät ole välttämättä riittäviä, eikä ammatillinen kuntoutus johda työ- tai opiskeluelämään, vaikka se on ammatillisen kuntoutuksen määritelmällinen tavoite.

Nuoren kuntoutusrahalle siirryttiin käytännössä aina työvoiman ulkopuolelta. Kuntoutusrahaa nuorena saaneista 50% oli 26-vuotiaana eläkkeellä. Tässäkin ero koulutustason mukaan oli merkittävä: enintään perusasteen tutkinnon saaneista eläkkeellä oli 65% ja työllisinä vain 10%. (Harkko ym. 2016, 52.) Lapsena kodin ulkopuolelle sijoitettujen kohdalla työttömyysjaksot olivat muita samanikäisiä moninkertaisesti yleisempiä. Miehillä työttömyysjaksot olivat naisia yleisempiä. (Harkko ym. 2016, 90.)

Ammatillinen kuntoutus ei useinkaan johda tavoitteeseensa eli nuorten työllistymiseen, vaan suurin osa kuntoutusrahaa saavista nuorista siirtyi työkyvyttömyyseläkkeelle tai työttömiksi työnhakijoiksi. Työkyvyttömyyseläkkeen taustalla voi olla synnynnäisiä vammoja, mutta yhä useammin nimenomaan mielenterveyteen liittyviä syitä. Iän karttuessa yhä useamman nuoren työkyvyttömyyden taustalla on nimenomaan masennus ja siihen liittyvät tekijät. Taustalla on mahdollisesti liian myöhään aloitettu ja liian lyhytkestoinen psykiatrinen hoito, mutta myös työelämän kovat vaatimukset. (Karjalainen & Hannikainen-Ingman 2012, 51-52.)

5.3.3 Riskiryhmät ja ylisukupolvinen syrjäytyminen

Erityisessä riskissä kaikkien palveluiden ja myös terveyspalveluiden ulkopuolelle jäämiseen olivat ne nuoret, jotka olivat olleet alaikäisinä sijoitettuina kodin ulkopuolelle. Lastensuojelun tukitoimenpiteistä huolimatta kodin ulkopuolelle sijoitetut nuoret ovat erityisen haavoittuvassa asemassa, mihin vaikuttavat sekä alkuperäiset huostaanottoon tai sijoitukseen liittyvät syyt, että sijoituksen jälkeiset tekijät, kuten läheisten aikuisten vaihtuminen ja muut lastensuojelukäytäntöjen ongelmat. Kodin ulkopuolelle sijoitetuilla nuorilla on muuhun väestöön verrattuna suurempi kuolleisuus; esimerkiksi koulukotiin sijoitetuilla riski oli seitsenkertainen, ja yleisimmät kuolinsyyt olivat päihteiden käyttö, itsemurhat ja liikenneonnettomuudet. Kodin ulkopuolelle sijoitettujen nuorten työllisyys oli selvästi vähäisempi kuin muilla samanikäisillä (43 vs. 73%). Pieninä sijoitettujen lasten ja perhehoidossa olevien todennäköisyydet työllistyä

olivat paremmat kuin vasta teini-iässä huostaanotettujen ja muissa sijaishoitopaikoissa olleiden. (Harkko ym. 2016, 55-57, 63.) 51% kodin ulkopuolelle sijoitetuista osti jossain vaiheessa tarkastelujaksoa psyykenlääkkeitä, kun vastaava luku koko väestössä oli 21% (Harkko ym. 2016, 65). Lisäksi etenkin teini-iässä sijoitetut eivät ole vielä valmiita siirtymään omilleen täysi-ikäisinä, vaikka sitä heiltä edellytetään. Lisäksi sijoitetut lapset olivat saaneet liian vähän aikuisen tukea ja huolenpitoa. (Harkko ym. 2016, 126, 130.) Biologisen iän sijaan opinto- ja työmarkkinasiirtymät voisivatkin olla vaihtoehtoinen tapa järjestää palvelukenttää (Harkko ym. 2016, 129).

Vaikka huostaanoton taustalla oli usein muiden palveluiden heikko saatavuus, huostaanottoakaan ei taannut näitä palveluita nuorille. Työntekijöiden haastattelussa korostui etenkin terveydenhuollon palveluiden heikko saatavuus, etenkin psykiatrian palveluiden osalta. Lääkärien vaihtuminen hankaloitti hoitoa, ja tilannetta vaikeutti vielä lisää, mikäli nuorella oli myös päihdeongelma. Etenkin vajaakuntoisten nuorten osalta puolestaan työelämään siirtymistä hankaloitti se, että erilaisia avustavia tehtäviä oli rakenteellisista syistä vähemmän. (Harkko ym. 2016, 87-89.)

Tätä puutetta on korjattu tarjoamalla tilalle työtoimintaa ja kuntouttavia palveluita. Näihin työllistäviin ja kuntouttaviin palveluihin liittyvät rakenteelliset hankaluudet nousivat Harkon ym. tutkimuksen haastatteluissa esiin. Kuntouttava työtoiminta, työkokeilu ja muut toiminnat saattoivat olla sisällöltään hyvin vastaavia, vaikka ohjautuminen niihin toimi eri tavoin riippuen siitä, oliko vajaakuntoinen asiakas todettu virallisesti "sairaaksi" vai työttömäksi työnhakijaksi. (Harkko ym. 2016, 119.) Samoin työllistämispalveluiden piirissä olevien nuorten kohdalla toimenpiteet johtivat vain verrattain harvoin työllistymiseen, ja sen sijaan toimenpiteet ja työttömyys ketjuttuivat pidempiaikaiseksi varsinaisilta työmarkkinoilta syrjäytymiseksi. Sen lisäksi suuri ei-palkkatyösuhteisten toimenpiteiden käyttö saattoi aiheuttaa yhteiskunnallisia rakenteellisia ongelmia ehkäisemällä palkkatyöpaikkojen syntymistä. (Harkko ym. 2016, 127.) Lisäksi puutteelliset resurssit aiheuttivat sen, että asiakkaita ei pystytty seuraamaan, eikä ollut resursseja selvittää, miksi kuntoutus ei ollutkaan vaikuttanut toivotulla tavalla, vaan nuori oli edelleen työvoiman ulkopuolella (Harkko ym. 2016, 121).

Lisäksi mielenterveys- ja päihdeongelmien näkökulmasta on huomionarvoista, että psykososiaaliset toimintakyvyn rajoitteet olivat fyysisiä hankalampia palveluiden saamisen ja koordinoinnin kannalta (Harkko ym. 2016, 128). Toisaalta myös pienituloisuus ja alhainen sosioekonominen asema ei aina ollut psyykkisen sairauden seuraus, vaan perheen pienituloisuus oli altistava tekijä vanhempien mielenterveyden häiriöille (Harkko ym. 2016, 129). Psyykkinen ja fyysinen toimintakyky kietoutuivat ja vaikuttivat toisiinsa. (Harkko ym. 2016, 113.) Nuoruudessa kuntoutuminen niveltä usein iän tuomaan kypsymiseen ja kehittymiseen. Työntekijät toivat esille palveluiden saatavuuden ja heikon koordinoinnin erityisesti nimenomaan psykiatrian ja päihdepalveluiden osalta: näitä palveluita ei välttämättä saa, eikä ainakaan samanaikaisesti tai koordinoitusti, vaikka nuorella olisi molempien palveluiden tarpeet. Palvelupolku on paljon epämääräisempi kuin fyysisten sairauksien tai vammojen kohdalta. Aina haastavaan tilanteeseen tai palveluiden suureen tarpeeseen ei löydy selkeää syytä, mikä myös voi hankaloittaa palveluihin ohjaamista. Monilla nuorilla on oppimisvaikeuksia, jotka hankaloittavat opiskelua, mutta eivät välttämättä ole riittävän vaikeita diagnoosikriteerien näkökulmasta. Monilla nuorilla erilaisia vaikeuksia oli päällekkäin ja limittäin, ja paperilla oleva diagnoosi ei välttämättä ollut se haaste, joka arjessa vaikutti pärjäämiseen eniten. Lisäksi palveluiden ikäraajat tuntuivat usein keinotekoisilta, etenkin, koska suurimmassa tuen tarpeessa olevat nuoret olivat usein sosiaaliselta iältään biologista/virallista ikäänsä nuorempia. Erityisesti psykiatrialla siirtyminen nuorten palveluista aikuispuolelle oli haastavaa nimenomaan niille nuorille, jotka tarvitsivat palvelua eniten, sillä erityisnuoret eivät olleet biologisesta iästään huolimatta riittävän aikuisia osatakseen toimia siirtotilanteessa. (Harkko ym. 2016, 114-118.)

Harkon ym. tutkimuksen loppuyhteenvedossa todetaan, että 1990-luvun lammasta lähtien "ensityöpaikkojen" katoaminen ja rakenteellinen työttömyys ovat vaikeuttaneet nuorten työmarkkinoille kiinnittymistä. Erityisesti ne nuoret, joilla on vaikeuksia toisen asteen tutkinnon suorittamisessa, jatko-opintoihin pääsemisessä tai työelämään kiinnittymisessä, ovat niitä, jotka ovat "uuden sosiaalisen riskin" teorian mukaan syrjäytymisvaarassa. Taustalla on useita ilmiöitä, esimerkiksi mielenterveys-

ongelmien kasvu, mutta myös työelämän vaatimustason kasvu. Tutkimuksessa tarkasteltiin huono-osaisuutta työelämän epävakauden, heikon koulutustason ja mielen-terveysongelmien näkökulmasta. Sen sijaan rikosrekisteritiedot ja päihteiden käyttö oli rajattu Harkon ym. tutkimuksen ulkopuolelle, vaikka päihteiden käyttö on yksi yleisimmistä riskitekijöistä. (Harkko ym. 2016, 123-124.) Päihteiden käytöllä on merkittävä korrelaatio muihin, tässä tarkasteltuihin riskitekijöihin.

Päivi Puron artikkeli koskee huumeiden ongelmakäyttäjiä vinkkityön näkökulmasta. Asiakaskunta on suurelta osin nuorta. Suurin osa heistä kärsii päihdeongelman lisäksi myös mielenterveyden ongelmista. Mielenterveysongelmat ovat vinkkityössä toimivien kokemusten mukaan lisääntyneet huomattavasti ja koskevat entistä nuorempia, ja niihin ei saa hoitoa riittävän matalalla kynnyksellä. Huono-osaiset voivat entistäkin huonommin ja heillä on lisäksi yhä enemmän somaattisiakin sairauksia. Naisilla seksuaaliterveyteen liittyvät ongelmat ovat lisääntyneet. Vinkin asiakkaiden keskuudessa korostuvat myös muut sosiaaliset ongelmat, kuten asunnottomuus, työtai opiskeluelämän ulkopuolella oleminen, toimeentulon ongelmat ja rikollisuus. (Puro 2009, 101, 105.) Päihteiden käytössä korostuvat sekakäyttö, joka näkyy yhä nuoremmilla ja aiheuttaa kuoleman riskin yhteisvaikutusten vuoksi (Puro 2009, 103). Lopputulemana Puro toteaa, että moniongelmallisille ihmisille soveltuvia palveluja, jotka toimisivat matalalla kynnyksellä, on liian vähän tarjolla. Monet palvelut edellyttävät jo kohtuullista motivaatiota ja kykyä sitoutua esimerkiksi varattuihin aikoihin ja muihin järjestelyihin, jolloin kaikkein eniten apua tarvitsevat jäävät niiden ulkopuolelle. (Puro 2009, 106.) Yleisestikin heikoimmassa asemassa olevilla ei ole välttämättä kykyä käyttää ”perinteisiä” palveluita, ja tuki- ja palveluviidakossa toimiminen vaatii monenlaisia taitoja, sitkeyttä ja järjestelmällisyyttä (Tuominen ym. 2009, 189).

Yhteenvedona voi todeta, että työn ja opintojen ulkopuolella olevilla nuorilla on useammin mielenterveysongelmia, tuomioita ja toimeentulotuen tarvetta, ja näitä ongelmia on vielä useammin niillä, jotka ovat pidempään työelämän ja opintojen ulkopuolella (Raittila ym. 2018, 10). NEET-nuorilla tarkoitetaan nuoria, jotka eivät ole töissä tai opiskele (NEET engl. Not in Education, Employment, or Training). Työn ja

opiskelun ulkopuolella olemisella on nuorissa vahva korrelaatio toimeentulotuen saamiseen (Raittila ym. 2018, 11). Toisaalta on epäselvää, kumpi on syy kumpi seuraus - onko pikemminkin kyse siitä, että mielenterveysongelmista kärsivät ja rikoksilla ja päihteillä oireilevat eivät kykene hakeutumaan opintoihin ja työelämään vai siitä, että työ- tai opiskeluelämässä mukana olo tukee hyvinvointia. Mahdollisesti kyse on molemmista. Joka tapauksessa on ilmeistä, että työn ja koulutuksen ulkopuolella olevilla nuorilla on monenlaisia mielenterveydellisiä haasteita, joihin nykyiset terveydenhuollon ja kuntoutuksen palvelut eivät kykene vastaamaan. Kuntouttava työtoiminta ei riitä kuntoutukseksi, mikäli nuoren toimintakyky on erittäin heikko esimerkiksi päivittäisen päihteiden käytön tai voimakkaan sosiaalisen ahdistuksen vuoksi. Psykiatrian poliklinikoille ei välttämättä pääse hoitoon, tai hoito voidaan päättää, mikäli toimintakyky on niin heikko, että säännölliset käynnit hoitopaikassa eivät onnistu. Kaikkein heikoimmassa asemassa toimintakyvyn vuoksi olevat nuoret ovat siis myös hoidon ja kuntoutuksen ulkopuolella, sillä hoitopaikatkin edellyttävät riittävän hyvää vointia, jotta sitoutuminen säännöllisiin tapaamisiin onnistuisi eikä poisjääntejä tule.

Kuntoutuksena on lisäksi tarjolla ammatillista kuntoutusta, mutta sekin edellyttää kohtuullista toimintakykyä. Lisäksi pelkkä ammatillinen kuntoutus tai kuntouttava työtoiminta ei useinkaan kuntouta työelämään, vaan kuntoutuksen jälkeen nuori on edelleen työelämän ulkopuolella. Päihteiden käyttö ja sen aiheuttama elämän kaootisuus johtaa erityisen usein siihen, että nuori jää palveluiden ulkopuolelle. Erityisessä riskissä ovat ne nuoret, jotka olivat jo alaikäisinä sijoitettuina kodin ulkopuolelle.

5.4 Sosiaalityön rooli neet-nuorten palveluvalikossa

5.4.1 Lastensuojelun ja jälkihuollon nuoret

Työn ja opiskelun ulkopuolella olevat NEET-nuoret (engl. Not in Education, Employment, or Training) ovat usein olleet sosiaalityön asiakkaita; lastensuojelun asiakaina alaikäisinä olleilla nuorilla on oikeus jälkihuollon palveluihin. Lisäksi nuorten sosiaalityö hyvinvointialueilla on periaatteessa kaikkien palveluiden tarpeessa olevien nuorten käytettävissä. Sosiaalityö voikin olla nuorten tukena auttamassa kuntoutumisessa ja järjestämässä palveluita. Aina kuitenkin sosiaalityön palvelutkaan eivät riitä tai nuori joutuu niidenkin ulkopuolelle.

Kuten jo edellä on todettu, kodin ulkopuolelle sijoitettuina olleet nuoret ovat erityisen haavoittuvassa asemassa. Haasteet ja palveluiden puutteet näkyvät jo ennen täysi-ikäistymistä: sijaishuollossa olevista nuorista iso osa koki saaneensa riittämättömästi tukea niin sijaishuoltoapaikasta kuin sosiaalityöstäkin. Harkon ym. tutkimuksessa oli eritelty nuorten kokemuksia heidän tarpeidensa huomioinnista sijaishuollon aikana. Tässä kokemukset jakautuivat jonkin verran sukupuolen mukaan, miehet toivat esiin että heitä ei kannustettu aina opiskelemaan ja työelämään, kun taas naiset toivoivat enemmän henkistä tukea ja turvallisia aikuisia. Nuoret myös toivat esiin kokemuksia siitä, että he eivät tule riittävästi kuulluksi lastensuojeluprosessin aikana. Heidän asioistaan ei ole kiinnostuneita, ja vastuusosiaalityöntekijät jäävät etäisiksi. Sijaishuoltoapaikkoja oli monenlaisia, ja osalla oli myönteisimpiä kokemuksia kuin toisilla. (Harkko ym. 2016, 71-72.)

Opiskelusuunnitelmien suhteen kaikkein hankalin tilanne oli, mikäli huostaanotto ja kodin ulkopuolelle sijoittaminen tapahtui nimenomaan peruskoulun päätösvaiheessa, jolloin koulun päättötodistuksen saaminen tapahtuu samaan aikaan uuteen ympäristöön totuttelun kanssa (Harkko ym. 2016, 81). Toisaalta myöskään kotitausta ei tukenut koulutusmotivaatiota, ja siksi sijaishuollon tärkeänä tehtävänä nähtiinkin erityisesti koulutukseen ja työelämään kannustaminen (Harkko ym. 2016, 85). Ilmeisesti tämä ei kuitenkaan toimi parhaalla mahdollisella tavalla, etenkin poikien kohdalla.

Harkon ym. tutkimuksessa haastatellut lastensuojelun asiakkaiden parissa työskentelevät pitivät tärkeänä myös eheyttävien kokemusten luomisen ihmissuhteissa,

olihan jo huostaanotto sinänsä merkki siitä, että lapsella oli traumaattisia kokemuksia sekä kehityksen vaarantavista olosuhteista kotona että huostaanotosta sinänsä. Sijais-huoltopaikkaa saatettiin vielä johtua vaihtamaan, mikä teki nuoren elämästä entistä rikkonaisempaa. (Harkko ym. 2016, 86).

Monella nuorella huostaanoton syynä aikanaan oli nuoren oma oireilu (päihteet ja/tai mielenterveysongelma), ja huostaanoton syynä saattoi olla se, että nuori ei avo-huollossa saanut tarvitsemiaan palveluita näiden hoitoon tai ne olivat riittämättömiä. Huostaanottokaan ei kuitenkaan ratkaissut näitä ongelmia. Jo edellä on todettu, että työntekijöiden haastattelussa korostui etenkin terveydenhuollon palveluiden heikko saatavuus, etenkin psykiatrian palveluiden osalta. Lääkärin vaihtuminen hankaloitti hoitoa, ja tilannetta vaikeutti vielä lisää, mikäli nuorella oli myös päihdeongelma. (Harkko ym. 2016, 87-89.)

5.4.2 Sosiaalityö ja muut nuorten palvelut

Nuorten palveluihin halutaan silti satsata, ja usein tilanne muuttuu vielä huonommaksi, kun nämä nuoret muuttuvat täysi-ikäisiksi. Psykiatrialla siirtyminen nuorten palveluista aikuispuolelle oli haastavaa nimenomaan niille nuorille, jotka tarvitsivat palvelua eniten, sillä erityisnuoret eivät olleet biologisesta iästään huolimatta riittävän aikuisia osatakseen toimia siirtotilanteessa ja aikuispsykiatrian palvelut olivat vähemmän kannattelevia kuin nuorille tarkoitettut. (Harkko ym. 2016, 114-118.)

Psykiatrian, päihdepalveluiden ja nuorten sosiaalityön palvelut edellyttävät jo kohtuullista motivaatiota ja kykyä sitoutua esimerkiksi varattuihin aikoihin ja muihin järjestelyihin, jolloin kaikkein eniten apua tarvitsevat jäävät niiden ulkopuolelle. (Puro 2009, 106.) Tämä todetaan myös samassa teoksessa olevassa päätösartikkelissa: kaikkein heikoimmassa asemassa olevilla ei ole välttämättä kykyä käyttää ”perinteisiä” palveluita, ja tuki- ja palveluviidakossa toimiminen vaatii monenlaisia taitoja, sitkeyttä ja järjestelmällisyyttä (Tuominen ym. 2009, 189).

Lisäksi sosiaalityönkin palvelut kohdistuivat helposti niihin nuoriin, jotka osasivat olla aktiivisia, pyytää palvelua tai ylipäätään kykenivät saapumaan varatuille

ajoille. Niitä nuoria, joille tämä ei ollut mahdollista eristäytymisen tai elämänhallinnan huomattavien ongelmien vuoksi, sosiaalityölläkin oli rajallisesta tarjottavaa. Palola ym. nostivat tämän esiin puhuessaan toimeentulotuen perusosan leikkaamisesta ja sen vuoksi sosiaalityön palveluiden piiriin päättämisestä, mutta sama pätee muutenkin: sosiaalityökin toimii pääasiassa virastoissa ajanvarauksessa. (Palola ym. 2012, 43). Etsivä nuorisotyö saattaa tavoittaa joitakin nuoria paremmin. Ikäkausi 15-25 on kokonaisuudessaan kriittinen tarkasteltaessa koulutukseen kiinnittymistä, ja nuorisotyön keinoin nuoria voisi vahvemmin tukea tänä aikana; sosiaalityön ja nuorisotyön yhteys puuttui kuitenkin lähes kokonaan (Palola ym. 2012, 60).

Yhteenvetona voidaankin todeta, että nuorten sosiaalityö pystyy tukemaan nuoria palveluiden selvittämisessä ja niihin ohjaamisessa, mutta resursseja ei välttämättä ole nuoren konkreettiseen viemiseen palveluiden ääreen, etenkin jos nuori jättäytyy niistä ahdistuksen, vuorokausirytmien haasteiden tai muista syistä heti pois. Yksilösosiaalityö ei siis pysty paikkaamaan muiden palveluiden vajetta. Mielenterveys- ja päihdeongelmaisten nuorten kannalta parempi palvelujärjestelmä olisi todennäköisesti rakennettu entistä vahvemmin nuoria aktiivisesti etsivien ja matalalla kynnyksellä toimivien palveluiden ympärille rakennettu. Tämä koskee sekä sosiaali- että terveydenhuollon palveluita. Nykyinen ajanvarausten ympärillä toimiva palvelujärjestelmä, jonka aliresursointi lisäksi pakottaa päättämään asiakkuuden, mikäli tulee toistuvia "hukkakäyntejä" tai huonokuntoinen nuori ei pidempään aikaan kykene edes olemaan yhteydessä palveluun.

6 YHTEENVETO JA POHDINTA

Edellä on kirjallisuuskatsauksen lähteiden valossa käsitelty etuusjärjestelmän ongelmakohtia alle 25-vuotiaiden päihde- ja/ tai mielenterveyshaasteiden vuoksi vajaakuntoisten nuorten näkökulmasta.

Etuusjärjestelmän ominaisuudet, kuten kouluunhakemispakko, ei juurikaan tarjoa joustoa nuorille, jotka ovat vain osatyökykyisiä tai joiden työ- tai opiskelukyky on epävarma. Pitkä odotusaika ja työttömyysetuuksien ulkopuolelle rajaaminen tekee nuorista riippuvaisia perustoimeentulotuesta, jota myös voidaan etenkin nyt perustoimeentulotuen Kela-siirron jälkeen vielä alentaa, mikäli opiskelukyvytön nuori ei hae opiskelemaan tai päihdeongelmainen nuori ei pysty sitoutumaan aikataulutettuihin tapaamisiin te-palveluissa. Perusosan leikkaus voi aiheuttaa tai pahentaa velkaantumiskierrettä. Pitkäaikainen perustoimeentulotuen saaminen passivoi eikä motivoi opiskelemaan, sillä opintotuki on vielä pienempi; opiskelu työttömyysetuudella ei ole alle 25-vuotiaille nuorille mahdollista.

Osalla nuorista nuoruudesta aikuisuuteen siirtymisen prosessi etenee melko yksinkertaisesti ja suoraviivaisesti, mutta näin ei tapahdu kaikkien kohdalla. Aikuisuuteen siirtyminen on entistä yksilöllisempää, mutta riskit ja toisaalta kyky niiden hallintaan ovat jakautuneet epätasaisesti riippuen sosioekonomisesta taustasta ja nykyisellään palveluvalikko ei palvele parhaalla mahdollisella tavalla kaikkein heikoim-

massa asemassa olevia nuoria. Vanhempien sosioekonominen tausta vaikuttaa nuorten todennäköisyyteen jäädä työn ja koulutuksen ulkopuolelle, ja lastensuojelun asiakkaana olleilla nuorilla kaikki hyvinvoinnin osa-alueet ovat ikätovereitaan heikommalla tasolla. Vähän koulutettujen työllistyminen on yhä hankalampaa, ja suhteellisen pienelle, kouluttamattomalle ryhmälle kasaantuu yhä enemmän ongelmia ja riskitekijöitä. (Harkko ym. 2016, 15-17.)

Riskit keskittyvät erityisesti tiettyyn nuorten osajoukkoon. Syrjäytymisen tai opiskelun ja työelämän ulkopuolella olemisen riski on erityisen suuri niillä nuorilla, joilla on mielenterveyden ongelmia ja jotka ovat lisäksi olleet alaikäisinä lastensuojelun asiakkuudessa. Kaikkein heikoimmassa asemassa olivat miehet, jotka olivat olleet sekä lastensuojelun sijoittamina että käyttäneet psyykenlääkkeitä; heistä peruskoulun jälkeisen tutkinnon suorittaneiden osuus oli alle 30%. (Harkko ym. 2016, 66-67.) Lähteistä nousee siis esiin joukko, jolle huono-osaisuus kasaantuu: mielenterveys- ja päihdeongelmat, lastensuojelun asiakkuus ja kodin ulkopuolelle sijoittaminen taustassa, ja työ- ja opiskeluelämän ulkopuolella oleminen.

Toisaalta tarkasteltaessa nuorten syrjäytymistä tai koulutuksen ja työelämän ulkopuolella oloa on otettava huomioon myös nuorten oma näkökulma. Nuorten oma käsitys syrjäytymisestä on siis usein erilainen kuin aikuisilla, ja kuten Raittila ym. toteavat, nuorten ongelmia ei kannata liioitella, sillä ne osin jossain määrin kuuluvatkin nuoruuden siirtymävaiheluonteeseen. Tietty osajoukko nuorista on kuitenkin se, jolle kasautuu enemmän ongelmia kuin muille; toimeentulo-ongelmat liittyvät suurempaan sairastavuuteen ja etenkin mielenterveysongelmat kytkeytyvät lapsuusajan ongelmiin, työttömyyteen, ja toimeentulon ongelmiin. (Raittila ym. 2018, 10.)

Nuorten mielenterveys- ja päihdepalvelut ovat lisäksi aliresursoituja ja niissäkin asiointi voi tuottaa haasteita kaikkien heikoimmin voiville nuorille; niihin päätyvätkin usein nimenomaan ne nuoret, joiden ongelmat ovat korkeintaan keskivaikeita ja jotka kykenevät sitoutumaan säännöllisiin tapaamisiin. Siksi nuoret eivät välttämättä pääse sairausetuksille, vaikka he eivät olisikaan työkykyisiä, mikäli toimintakyky ei riitä edes lääkärinajalle ainakaan ajoissa menemiseen. Lisäksi sairaus- ja kuntoutusetuudet voidaan usein hylätä, etenkin mikäli päihteidenkäyttö liittyy ongelmakuvaan, jolloin

vaikeasti päihdeongelmaisen nuoren pitäisi siis olla työmarkkinoiden käytettävissä ja hakea kouluihin. Kaikenlainen asiointi voi olla nuorelle haastavaa, ja vaikka laki velvoittaa toimeentulotukea hakevan nuoren ohjaamisen sosiaalipalveluihin, se ei välttämättä johda riittäviin tukitoimiin tai edes asiakkuuteen. Päinvastoin kuin ennen lakimuutosta, jolloin perustoimeentulotukea haettiin kunnasta, toimeentulotukea hakevalla nuorella ei ole välttämättä mitään kontaktia kaupungin tai hyvinvointialueen sosiaalityöhön tai edes tietoa siitä, missä alueen sosiaalipalvelut ovat.

Hiilamo ym. ovat käsitelleet osin samoja tematiikkoja koulutuksen ja työelämän ulkopuolella olevista nuorista omassa selvityksessään. He ehdottavat etuuksien osalta seuraavaa: "Alle 25-vuotiaille nuorille aletaan maksaa nuorten osallistumistuloa. Osallistumistuloa maksettaisiin eri tasoilla: perustasolla tuen taso määräytyisi perustoimeentulotuen mukaan ja aktiivitasolla nykyisen työmarkkinatuen tason mukaan. Osallistumistuloon liittyy velvoittavaa toimintaa ja tukipalveluita eli nuorten osallistumispalveluita, jotka kannustavat nuoria opiskeluun ja työhön. Selvitetään lisää sairauserusteisten toimeentuloturvaetuuksien (nuorten kuntoutusraha) maksamista korotettuna nuorten osallistumistulona." (Hiilamo ym. 2017, 9.) Kyseessä olisi siis eräänlainen nuorten perustulo, joka kuitenkin edellyttää osallistumista nuorisopalveluun. Kyseessä on nuorille Ohjaamossa räätälöitävä palvelu, joka voi koostua erilaisista elementeistä. Tämä voisi palvella niitä nuoria, jotka nykyjärjestelmässä eivät saa työttömyysetuutta ja jotka eivät todennäköisesti pysty hakemaan täysipäiväisiin opintoihin tai osallistumaan aktivointitoimenpiteisiin, aina työnhaun voimassa pitäminenkin ei onnistu. Nämä nuoret ovat todennäköisesti juuri päihde- ja mielenterveysongelmista kärsiviä. Mallin kannalta on kuitenkin tärkeää, että tarjolla on näille nuorille riittävästi matalan kynnyksen hoidollisia palveluita osana palveluvalikkoa.

Hiilamon esitys on oikeansuuntainen, mutta ei välttämättä palvele kaikkien heikkokuntoisimpia nuoria, joiden kyky asioida Ohjaamossa tai osallistua säännölliseen osallistumispalveluun ei ole riittävä. Toivoisin siksi nuorten tukien siirtämistä edelleen selkeämmin perustulon suuntaan. Vähintään yhtä tärkeää on kuitenkin päihde- ja mielenterveyspalveluiden riittävä resursointi ja niiden saatavuuden takaaminen matalalla kynnyksellä ja niiden jalkautuminen nuorten keskuuteen sekä vahva

yhteistyö esimerkiksi etsivän nuorisotyön ja päihde- ja mielenterveyspalveluiden välille. Tavoitteena on siis nuorten toimivimmat peruspalvelut, jotka takaisivat kaikkein heikoimmassa asemassa olevillekin säännöllisen toimeentulon ja sairauksien kuntoutuksen ja hoidon, mutta tekisivät osa-aikaisestakin työstä tai opiskelusta kannattavaa.

Tämä lopputyö ja siihen liittyvä tiedon kerääminen ja systematisointi aiheesta on vain ensimmäinen askel tavoitteessa, joka tähtää muutoksiin. Tarkoitukseni on tehdä teemasta esimerkiksi blogikirjoitus-muotoinen populaari tiivistelmä, jota on mahdollista jakaa matalalla kynnyksellä poliitikoille ja ylemmässä asemassa oleville virkamiehille, jotta tieto aiheesta saavuttaa mahdollisimman monet päättävässä asemassa olevat. Linkkiä blogi-julkaisuun on tarkoitus jakaa myös sosiaalisessa mediassa. Mahdollinen julkaisualusta voisi olla Helsingin kaupungin Sosiaalisia ilmiöitä -blogi, jossa on julkaistu myös aiempi, oppimistehtävänä kurssilla tehty kirjoitus. Lisäksi pidän aiheeseen liittyviä alustuksia eri tilaisuuksissa; pidin jo yhden alustuksen teemasta Helsingin kaupungin psykiatria- ja päihdepalveluiden yhteisessä tilaisuudessa. Toivon voivani jatkossa vaikuttaa palveluiden kehittämiseen näiden nuorien kannalta toimivampaan suuntaan sekä itse että muihin ihmisiin vaikuttamisen kautta.

LÄHTEET

Kirjallisuuskatsauksessa käytetyt lähteet

- Haapamäki, Elise: Nuoret toimeentulotuen saajina Helsingissä. Suomen tilastoseuran vuosikirja 2013/2014.
- Haikkola, Lotta; Uusikangas, Silja; Korpela, Tuija; Jauhiainen, Signe & Hiilamo, Heikki (toim.): Koulutukseen hakuvelvoite nuorten työttömyysturvan ehtona, Tarkoituksenmukaisuuden tarkastelua rekisteriaineistojen, TE-palvelujen, oppilaitosten ja nuorten näkökulmista. Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja 2022.
<http://julkaisut.valtioneuvosto.fi/handle/10024/161459>
- Harkko, Jaakko; Lehikoinen, Tuula; Lehto, Sarita & Ala-Kauhaluoma, Mika: Onko osa nuorista vaarassa syrjäytyä pysyvästi? Nuorten syrjäytymisriskit ja aikuisuuteen siirtymistä tukeva palvelujärjestelmä. Kansaneläkelaitos 2016.
<https://helda.helsinki.fi/handle/10138/170035>
- Jauhiainen, Signe & Korpela, Tuija: Toimeentulotuen saajien elämäntilanne, asuminen ja työnteko. Tutkimusraportti. Valtioneuvoston julkaisuarkisto Valto 2019. <http://julkaisut.valtioneuvosto.fi/handle/10024/161459>
- Karjalainen, Vappu & Hannikainen-Ingman, Katri: Sosiaalityön nuoret toimeentulotuen asiakkaat: kuntoutuksellisesti syrjässä? Kuntoutus-lehti 4/2012. <https://issuu.com/kuntoutussaatio/docs/4-12-valmis>
- Keskinen, Vesa: Kaupunkiköyhyyden monet kasvot: näkökulmia helsinkiläiseen huono-osaisuuteen. Helsingin kaupungin tietokeskus 2009.
Tässä viitattu seuraaviin teoksen artikkeleihin:
Jussi Simpura & Timo M. Kauppinen: Tutkittu ja tuntematon kaupunkiköyhyys (s. 13-22)
Tuula Joronen: Työttömän keski-ikäisen naisen tarina: räpiköintiä hyvinvointivaltion turvaverkossa (s. 25-37)
Vesa Sorjonen: Miten minusta tuli köyhä (s. 39-47)
Elina Stenvall & Sanna Heikkilä: Apurahatutkijat - luovan luokan eliittiä? (s. 49-54)
Hanna Virtanen: Somalimaahanmuuttajien kokemuksia asumisen ahtaudesta (s. 57-64)
Jan Liesaho: Empatiat narkkareille, alas poljetuille, sorretuille: kaupunkiköyhyys rap-sanoituksissa (s. 67-76)
Vesa Keskinen: Seitsemän prosenttia: Helsinkiläisten vakavat talousongelmat (s. 79-82)
Anna Niemelä: Jo kymppi antibiooteista on liikaa: huono-osaisuuden näyttäytyminen terveyskeskuslääkärin vastaanotolla (s. 87-97)
Päivi Puro: Vinkkityön kokemuksia huumeiden ongelmakäyttäjien huono-osaisuudesta (s. 99-107)
Anna-Mari Siiki: Leipäjono auttaa köyhydessä (s. 109-117)
Risto Kaartinen, Minna Autio & Jaana Lähteenmaa: Pikavipeillä vaikeuksiin (s. 119-129)
Markku Hyypiä: Elämästä selviää toimeentulotuella (s. 133-140)
Suvi Linnanmäki: Maahanmuuttajat ja toimeentulotuki Helsingissä 2007 (s. 143-154)
Elise Haapamäki & Sini Askelo: Pienet eläkkeet Helsingissä (s. 157-162)

- Elina Pylkkänen & Seppo Sallila: Palvelujen tuottama hyöty pienituloisille vanhuksille (s. 165-175)
Sini Askelo: Viimeisenä tulee toimeentulotuki (s. 177-181)
Martti Tuominen, Markus Laine, Vesa Keskinen, Leena Hietaniemi & Markku Lankinen: Köyhyys Helsingissä (s. 185-190)
- Palola, Elina; Hannikainen-Ingman, Katri & Karjalainen, Vappu: Nuoret koulutuspudokkaat sosiaalityön asiakkaina : tapaustutkimus Helsingistä. Tampere: Terveiden ja hyvinvoinnin laitos 2012.
<https://www.julkari.fi/handle/10024/90872>
- Raittila, Simo; Korpela, Tuija; Ylikännö, Minna; Laatu, Markku; Heinonen, Hanna-Mari; Jauhiainen, Signe & Helne, Tuula: Nuoret ja perustoimeentulotuen saanti. Rekisteriselvitys. Työpapereita 138. Kela 2018.

Muut lähteet

- Dixon, Jo: Opportunities and Challenges: Supporting Journeys into Education and Employment for Young People Leaving Care in England. *Revista Española de Pedagogía* 74 (2016). 13-29.
- Haikkola, Lotta; Uusikangas, Silja; Korpela, Tuija; Jauhiainen, Signe & Hiilamo, Heikki (toim.): Koulutukseen hakuvelvoite nuorten työttömyysturvan ehtona, Tarkoituksenmukaisuuden tarkastelua rekisteriaineistojen, TE-palvelujen, oppilaitosten ja nuorten näkökulmista. Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja 2022.
- Heikkinen, Alpo (toim.): Arki, arvot ja etiikka. Sosiaalialan ammattilaisen eettiset ohjeet. 3. painos. Talentia 2022.
[<https://talentia.lukusali.fi/#/reader/4fb08bf6-d9e1-11ed-bdad-00155d64030a>]
- Hiilamo, Heikki; Määttä, Anne; Koskenvuo, Karoliina; Pyykkönen, Jussi; Räsänen, Tapio & Aaltonen, Sanna: Nuorten osallisuuden edistäminen. Selvitysmiehen raportti. Helsinki: Diakonia-ammattikorkeakoulu 2017.
[https://www.theseus.fi/bitstream/handle/10024/133266/Puheenvuoro_11_978-952-493-298-1.pdf?sequence=4&isAllowed=y]
- Höjer, Ingrid & Sjöblom, Yvonne: Young People Leaving Care in Sweden. *Child and Family Social Work* 15 (2010). 118-127.
- Junttila, Oili; Miettola, Elina & Puhakka, Jaana: Psykiatrian erikoislääkäripulaan tarvitaan ripeitä toimia. *Helsingin sanomat* 3.2.2024.
<https://www.hs.fi/mielipide/art-2000010198295.html>
- Kela: Kela laski, miten sosiaaliturvaleikkaukset vaikuttavat nuoriin – köyhtyminen yleisintä yhden aikuisen talouksissa ja työttömillä. Kelan verkkosivut 23.1.2024.
[<https://www.kela.fi/ajankohtaista-henkiloasiakkaat/5977110/kela-laski-miten-sosiaaliturvaleikkaukset-vaikuttavat-nuoriin-koyhtyminen-yleisinta-yhden-aikuisen-talouksissa-ja-tyottomilla>]

- Levac D, Colquhoun H, O'Brien KK. Scoping studies: advancing the methodology. *Implementation Science* 2010;5:69. [<https://doi.org/10.1186/1748-5908-5-69>]
- Liukko, Eeva; Muurinen, Heidi; Kokkonen, Tuomo; Santalahti, Ville (toim.):
Vaikuttava rakenteellinen sosiaalityö. Terveiden ja hyvinvoinnin laitos 2022.
Tässä viitattu seuraaviin teoksen artikkeleihin:
Johdanto (s. 9-11)
Minna Kivipelto: Rakenteellisen sosiaalityön ulottuvuudet (s. 13-19)
Virpi Juurikkala: Rakenteellisen sosiaalityön oikeudellinen perusta (s. 20-24)
- Kati Närhi, Tuomo Kokkonen, Niina Rantamäki, Sirpa Kannasoja & Santra
Ruonakangas: Monitoimijainen rakenteellinen sosiaalityö (s. 25-30)
- Keijo Piirainen: Rakenteellinen sosiaalityö muutosvoimana (s. 31-37)
- Sirpa Kannasoja, Santra Ruonakangas, Kati Närhi, Niina Rantamäki & Tuomo
Kokkonen: Sosiaalityöntekijät rakenteellisen sosiaalityön toteuttajina (s. 39-50)
- Mieli ry: Tilastotietoa mielenterveydestä.
<https://mieli.fi/yhteiskunta/mielenterveys-suomessa/tilastotietoa-mielenterveydesta/> Haettu 3.5.2024.
- Pohjola, Anneli; Laitinen, Merja & Seppänen, Marjaana: Rakenteellisen sosiaalityön
jäsentymisen. Teoksessa Anneli Pohjola & Merja Laitinen & Marjaana
Seppänen: Rakenteellinen sosiaalityö. Sosiaalityön tutkimuksen vuosikirja
2014. Kuopio: UNI-press 2014.
- Repo, Johanna & Arjoranta, Seija: Mielenterveyden häiriötä sairastavan
kuntoutuspolku: Sairauspäiväraha ja osasairauspäiväraha. Kela 2024. Katsottu
3.5.2024. <https://www.youtube.com/watch?v=jjlKEOBfzBc>
- Salminen, Ari: Mikä kirjallisuuskatsaus? Johdatus kirjallisuuskatsauksen tyyppeihin
ja hallintotieteellisiin sovelluksiin. Vaasa: Vaasan yliopiston julkaisuja 2011.
Haettu 18.1.2023. https://www.uwasa.fi/materiaali/pdf/isbn_978-952-476-349-3.pdf
- Storø, Jan & Sjöblom, Yvonne & Höjer, Ingrid: A Comparison of State Support for
Young People Leaving Care in Norway and Sweden: Differences within
Comparable Welfare Systems. *Child & Family Social Work* 24 (2019). 393-399.
- THL: Aktivointisuunnitelma. 2023. Haettu 3.5.2024.
<https://thl.fi/aiheet/hyvinvoinnin-ja-terveyden-edistamisen-johtaminen/osallisuuden-edistaminen/tyoelamaosallisuus/kuntouttava-tyotoiminta/aktivointisuunnitelma>

